

B.3. NYELVÉSZETI DISZCIPLÍNÁK

A szövegten és társtudományai kapcsolatának elemzésében kitüntetett szerepet játszik a szövegten és a nyelvészeti tudományok (a szövegnyelvészet éppúgy, mint a rendszernyelvészet) viszonyának vizsgálata. Ezzel a kérdéssel foglalkozik DOBI EDIT tanulmánya. Ugyancsak ebbe a témakörbe tartozik a 'mondattömbök' vizsgálata. Eddigi ez irányú tanulmányainak sorát BÉKÉSI IMRE most egy olyan írással folytatja, amelyben egy tényállásleírás megengedő (koncesszív) mozzanatának képalkotó szerepét elemzi.

MEGJEGYZÉSEK EGY SZÖVEGNYELVÉSZETI INDÍTTATÁSÚ MONDATTANI KERET ELMÉLETI MEGALAPOZÁSÁHOZ

DOBI EDIT

Első megközelítésben célom egy olyan elméleti modell felvázolása, amely keretében lehetségesnek vélem a szövegmondatok szintaktikai-(nyelvi) szemantikai, logikai, fonetikai strukturáltságának leírását, explicitté téve a rendszermondat és a szövegmondat — illetve az ezek leírásához hozzájárulni képes nyelvészeti diszciplínák (aldiszciplínák) — kapcsolatát. Ehhez szükségesnek vélem az olyan fogalmak tisztázását, mint a 'nyelvi rendszer'¹, 'nyelvhasználat', 'szöveg', 'rendszermondat', 'szövegmondat', 'rendszernyelvészet', a 'nyelvi rendszer elemei használatának nyelvészete', 'szövegnyelvészet', valamint ez utóbbi három diszciplína komponensei. Nem kívánok teljes koncepciót felvázolni; inkább azoknak a támpontoknak, illetve lehetőségeknek áttekintésére törekszem, amelyek közelebb vihetnek a 'rendszermondat – szövegmondat problémakör' kérdéseinek megoldásához, valamint egy — szövegmondatokat leírni képes — lehetséges mértékig explicit és informatív reprezentációs nyelv kidolgozásához.

Megjegyzéseimet az alábbi hat egységre bontva rendszerezem:

- 1) a fentebb említett fogalmak közül a '*nyelvi rendszer*', a '*nyelvhasználat*', a '*szöveg*', valamint — példamondatok többféle szempontú elemzésével szemléltetve — a '*rendszermondat*', illetve a '*szövegmondat*' — általam alapul vett — értelmezése (lásd az 1. pontban);
- 2) a '*rendszernyelvészet*' (lásd a 2.1. pontban), a '*nyelvi rendszer elemei használatának nyelvészete*' (lásd a 2.2. pontban), illetve a '*szövegnyelvészet*' (lásd a 2.3. pontban) — adott elméleti keretben való — értelmezése; gyakorlati síkon, példamondatok elemzésén szemléltetve a rendszermondatok és a szövegmondatok közötti összefüggéseket, a rendszermondatot egy — a relációs komponens összetevőiként feltételezett — '*funktor + argumentumai struktúra*' – '*kiinduló szerkezet*' – '*logikai rendszermondat-struktúra*' – '*fonetikai és/vagy vizuális felszíni rendszermondat*' „folyamatban” megvalósuló struktúrájának gondolva (lásd a 2. pontban);
- 3) a '*rendszernyelvészet*' komponensei (a 'relációs komponens', illetve a 'transzformációs komponens'), a '*nyelvi rendszer elemei használatának*

nyelvészete’ (mint ‘*a rendszermondatok használati feltételeit reprezentáló komponens*’) és a ‘*szövegnyelvészet*’ komponensei (‘*a szövegnyelvészet és a rendszernyelvészet kapcsolatával foglalkozó komponens*’ és a ‘*rendszer-nyelvészet és a nyelvi rendszer elemei használatának nyelvészete kapcsolatával foglalkozó komponens*’) helyének, tárgyának, összefüggésének elméleti meghatározása a diszciplináris környezetben;

- 4) egy *generatív* és egy *szövegnyelvészeti* alapú mondattani keret összevetése a szövegmondatok leírhatósága szempontjából;
- 5) gondolatok egy rendszermondatot, szövegmondatot, illetve e kettő kapcsolatát, összefüggéseit maximális explicitiséggel szemléltetni képes *‘reprezentációs nyelv’*-ről;
- 6) azoknak a — mind az egyes diszciplinákat (illetve azok komponenseit, összefüggéseiket), mind a szövegmondat-elemzés gyakorlatát érintő — *szempontoknak, problémáknak, kérdéseknek* számbavétele:
 - amelyeket a szövegmondatok és a rendszermondatok egymásnak való megfeleltetése, levezethetőségük egy- vagy kétirányúsága vet fel; és
 - amelyek figyelembe veendők egy szövegnyelvészeti kutatásban alkalmazható / alkalmazandó — mind gyakorlati, mind elméleti — mondattani keret kidolgozásakor.

1. Kiindulási alapként célszerűnek látszik a ‘nyelvi rendszer’ fogalmát CHOMSKY-hoz hasonlóan értelmezni, miszerint a nyelvi rendszer elemei *pragmatikai paraméterektől mentes* (a nyelvhasználat felől közelítve: pragmatikai paraméterektől *megfosztott*) nyelvi elemek (fonémák; morfémák; lexémák; szintagmák / mondatok). Ez az álláspont a (rendszer)mondatot mint pragmatikai paraméterektől megfosztott „megnyilatkozást” (KÁROLY: 1980/81. 51) (mint pragmatikai paraméterektől megfosztott szövegmondatot) szintén ‘nyelvi rendszerbeli egység’-nek tekinti, és ebben szembe helyezkedik F. DE SAUSSURE ‘nyelvi rendszer’-értelmezésével, ahol a mondat — mint a beszélő tudattartalmát közvetítő funkcionális kategória — a nyelvhasználatban valósul meg.

Egy a fenti értelemben használt ‘nyelvi rendszer’ elemeit „használó” ‘**nyelvhasználat**’ egységei *pragmatikai paraméterekkel rendelkező* (a rendszer felől közelítve: pragmatikai paraméterekkel *felruházott*) nyelvrendszer-elemek, melyek pragmatikai paramétereiket a ko-/kontextus által támasztott feltételek függvényében nyerik.

A ‘nyelvhasználat’ terminus kétféle értelmezést tesz lehetővé: a) jelentheti egyrészt a nyelvi elemek használati értékének leírását; b) másrészt jelentheti azokat a kontextuális, illetve kontextuális feltételeket, amelyek a nyelvi elemek használati értékét meghatározzák.

Bármelyik értelmezésből kiindulva nyelvhasználati egységnek nem a pragmatikai paraméterektől mentes (rendszer)mondat tartandó, hanem a ‘rendszermondat nagyságrendű szövegmondat’ (megnyilatkozás) mint tényleges referenciát hordozó, azaz utaló (kommunikatív) funkciójú egység.

Felvetődik a kérdés: ha a (rendszer)mondatot nyelvrendszerbeli, a rendszermondat nagyságrendű szövegmondatot nyelvhasználatbeli kategóriának tekintjük, hová sorolható a szöveg.

A szöveget mint komplex egységet — függetlenül nagyságrendjétől (attól, hogy egyetlen vagy több szövegmondatból áll-e) — legcélszerűbben nem tekintjük a nyelvi rendszerbe tartozónak, mert „ha a nyelvi rendszerre vonatkozó ismereteinket leíró grammatikát a szóban forgó elméleti keret klasszikus koncepciójának megfelelően egy morfológiai és szintaktikai alkomponensből, valamint egy fonetikai és szemantikai interpretáló komponensből álló diszciplinának tekintjük, egy tetszőleges számú mondatból álló mondatlánc leírása számára nem hozható létre olyan szintaktikai alkomponens s ennek következtében olyan fonetikai és szemantikai interpretáló komponens sem, mint amilyen a mondatokéra.” (PETŐFI: 1996c.) Ez a magyarázat — azzal, hogy a szöveget ’tetszőleges számú mondatból álló mondatlánc’-nak tekinti — az egyetlen szövegmondatból álló szöveg létét is megengedi, amely olyan szövegmondatként (is) értelmezhető, melynek aktuális szintaktikai, logikai, fonetikai szerkezetét — a szöveggörnyezete szükségszerűen nem — csak az aktuális kommunikációs helyzet befolyásolja. Ennek értelmében egy leíró grammatika említett komponenseinek felhasználásával az effajta szövegeket elvileg le kell tudnunk írni. Persze problémaként vetődhet fel egy önállóan szöveget alkotó, illetve egy szöveggörnyezetbe illeszkedő szövegmondat valóságvonatkozásának megkülönböztetethezőse / megkülönböztetendőse.

Mindezt figyelembe véve a szöveget a ’nyelvre, a nyelv használatára és a nyelven kívüli valóságra vonatkozó tudásunk’ használati egységének célszerű tekintenünk.

A rendszermondat olyan *nyelvrendszerbeli szintaktikai-(nyelvi) szemantikai, logikai, fonetikai struktúráként* értelmezendő,

- amely nem rendelkezik pragmatikai paraméterekkel;
- amely nem rendelkezik konkrét referenciával, vagyis aktuális szöveggörnyezet és/vagy kommunikációs helyzet hiányában — szükségszerűen — nem tölt be utaló funkciót; (a ’referencia’, illetve ’referenciális érték’ terminussal — általános értelemben használva őket — minden esetben azt a ’valami’-t jelzem, amire a szóban forgó szövegmondat utal);
- amely strukturáltságát tekintve teljes és hiányos egyaránt lehet; az utaló szerep szempontjából ez nem releváns tényező, hiszen valóságvonatkozásról — ko- és/vagy kontextustól függetlenül — egyik esetében sem beszélhetünk;
- amelyben sem a hiányos szerkezetű mondatból hiányzó — funkcionális szempontból közelítve (nyelvtani) állítmányi, illetve alanyi — mondatrészekre utaló grammatikai utalóelemekről (egyeztetés, igei személyragok), sem a teljes vagy hiányos szerkezetű mondatokban egyaránt előfordulható névmásokról és egyéb deiktikus nyelvi elemekről nem tudjuk eldönteni, hogy azok milyen teljes értékűen utalni képes nyelvi elemekkel azonosíthatók (koreferensek);
- végül, amely egyaránt lehet hangzó és/vagy írott formájú is, ennek megfelelően
 - a ’fonetikai (felszíni) rendszermondat’ (hangzó rendszermondat) fonetikai szimbólumokkal reprezentált rendszermondat;

- a ‘vizuális (felszíni) rendszermondat’ a ‘fonetikai (felszíni) rendszermondat’-ból származtatott írott vagy nyomtatott rendszermondat.

Aktuális kontextus és/vagy kotextus hiányában rendszermondatoknak tekintjük például a következő szintaktikai-(nyelvi) szemantikai, fonetikai struktúrákat (a ‘fonetikai rendszermondat’-ot a mondat szimbólumában lévő „^f”, a ‘vizuális rendszermondat’-ot a „^v” felső index jelöli); a ‘fonetikai rendszermondatok’ reprezentációjában a főhangsúlyt a hangsúlyos lexéma előtti „ ’ ” jel, a szünete(ke)t pedig „,|” jel jelzi. Az 1. csoport mondataiban minden összetevő — egy feltételezett ko-/kontextusban megfelelő — önálló referenciájú lexémával van kifejezve; a 2. mondatcsoport példái az 1. csoport mondatainak olyan variánsai, melyekben egy vagy egyszerre több összetevőt is névmás helyettesít; a 3. csoport az 1. csoport mondatait tartalmazza elliptikus formában; végül a 4. csoportban az 1. csoport mondatainak elliptikus megfelelői szerepelnek, melyekben egy vagy több összetevő pronominalizált formában áll.

1.

- 1/a^f Péter | ’virággal kedveskedett édesanyjának.
- 1/a^v Péter virággal kedveskedett édesanyjának.
- 1/b^f Péter | édesanyjának | ’virággal kedveskedett.
- 1/b^v Péter édesanyjának virággal kedveskedett.
- 1/c^f ’Kedveskedett Péter virággal édesanyjának.
- 1/c^v Kedveskedett Péter virággal édesanyjának.

2.

- 2/a1^f Ő | ’virággal kedveskedett édesanyjának.
- 2/a1^v Ő virággal kedveskedett édesanyjának.
- 2/a2^f Péter | ’azzal kedveskedett édesanyjának.
- 2/a2^v Péter azzal kedveskedett édesanyjának.
- 2/a3^f Péter | ’virággal kedveskedett neki.
- 2/a3^v Péter virággal kedveskedett neki.
- 2/a4^f Ő | ’azzal kedveskedett édesanyjának.
- 2/a4^v Ő azzal kedveskedett édesanyjának.
- 2/a5^f Ő | ’virággal kedveskedett neki.
- 2/a5^v Ő virággal kedveskedett neki.
- 2/a6^f Péter | ’azzal kedveskedett neki.
- 2/a6^v Péter azzal kedveskedett neki.
- 2/a7^f Ő | ’azzal kedveskedett neki.
- 2/a7^v Ő azzal kedveskedett neki.
- 2/b1^f Ő | édesanyjának | ’virággal kedveskedett.
- 2/b1^v Ő édesanyjának virággal kedveskedett.
- 2/b2^f Péter | neki | ’virággal kedveskedett.
- 2/b2^v Péter neki virággal kedveskedett.
- 2/b3^f Péter | édesanyjának | ’azzal kedveskedett.
- 2/b3^v Péter édesanyjának azzal kedveskedett.

2/b4^f Ő | neki | 'virággal kedveskedett.
2/b4^v Ő neki virággal kedveskedett.
2/b5^f Ő | édesanyjának | 'azzal kedveskedett.
2/b5^v Ő édesanyjának azzal kedveskedett.
2/b6^f Péter | neki | 'azzal kedveskedett.
2/b6^v Péter neki azzal kedveskedett.
2/b7^f Ő | neki | 'azzal kedveskedett.
2/b7^v Ő neki azzal kedveskedett.

2/c1^f 'Kedveskedett ő virággal édesanyjának.
2/c1^v Kedveskedett ő virággal édesanyjának.
2/c2^f 'Kedveskedett Péter azzal édesanyjának.
2/c2^v Kedveskedett Péter azzal édesanyjának.
2/c3^f 'Kedveskedett Péter virággal neki.
2/c3^v Kedveskedett Péter virággal neki.
2/c4^f 'Kedveskedett ő azzal édesanyjának.
2/c4^v Kedveskedett ő azzal édesanyjának.
2/c5^f 'Kedveskedett ő virággal neki
2/c5^v Kedveskedett ő virággal neki
2/c6^f 'Kedveskedett Péter azzal neki.
2/c6^v Kedveskedett Péter azzal neki.
2/c7^f 'Kedveskedett ő azzal neki.
2/c7^v Kedveskedett ő azzal neki.

3.

3/a^f 'Virággal kedveskedett édesanyjának.
3/a^v Virággal kedveskedett édesanyjának.
3/b^f Édesanyjának | 'virággal kedveskedett.
3/b^v Édesanyjának virággal kedveskedett.
3/c^f 'Kedveskedett virággal édesanyjának.
3/c^v Kedveskedett virággal édesanyjának.

4.

4/a1^f 'Azzal kedveskedett édesanyjának.
4/a1^v Azzal kedveskedett édesanyjának.
4/a2^f 'Virággal kedveskedett neki.
4/a2^v Virággal kedveskedett neki.
4/a3^f 'Azzal kedveskedett neki.
4/a3^v Azzal kedveskedett neki.

4/b1^f Édesanyjának | 'azzal kedveskedett.
4/b1^v Édesanyjának azzal kedveskedett.
4/b2^f Neki | 'virággal kedveskedett.
4/b2^v Neki virággal kedveskedett.

4/b3^f Neki | 'azzal kedveskedett.

4/b3^v Neki azzal kedveskedett.

4/c1^f 'Kedveskedett azzal édesanyjának.

4/c1^v Kedveskedett azzal édesanyjának.

4/c2^f 'Kedveskedett virággal neki.

4/c2^v Kedveskedett virággal neki.

4/c3^f 'Kedveskedett azzal neki.

4/c3^v Kedveskedett azzal neki.

Azokban a rendszermondatokban, amelyekben a „kedveskedett” állítmány nem az első helyen áll, a fenti példákban feltüntetett fonetikai formán kívül egyéb prozódiai struktúrák is elképzelhetők; a példatár ezeket — egyelőre — nem tartalmazza.

Egy példa erejéig hasznos megemlíteni, hogy a rendszermondatok fonetikai változatainak referenciális értéke leggyakrabban egyértelműbb a vizuális változatokénál. A „*Péter édesanyjának virággal kedveskedett.*” vizuális rendszermondat — azon az értelmezésen kívül, hogy a ‘cselekvő’ szerepű *Péter* (*vki-argumentum*) a *kedveskedik* (*funktor*) cselekvést hajtja végre az ‘eszköz’ szerepű *virággal* (*vmivel-argumentum*), ahol a cselekvés ‘címezett’-je az *édesanya* (itt *édesanyjának* formában, *vkinek-argumentum*) — két további interpretációs lehetőséget is felkínál: 1) ahol a *Péter* kifejezés ‘birtokos’ szerepű, és a cselekvés ‘cselekvő’-je egy — a feltételezett szituációban — harmadikként részt vevő személy, aki tehát Péter édesanyjának kedveskedik virággal; 2) ahol *Péter* ‘cselekvő’ szerepet tölt be, de az *édesanyjának* kifejezés birtokos személyjele nem Péterre, hanem egy harmadik, sg. 3. személyű ‘birtokos’-ra utal.

A fonetikai szimbólumokkal reprezentált rendszermondat e három interpretációs lehetőséget kettőre szűkíti: a *Péter* és az *édesanyjának* kifejezések közé kitett szünettel hangzó rendszermondatban *Péter* a ‘cselekvő’, a ‘birtokos’ személyét (akire az *édesanyjának* kifejezés birtokos személyjele utal) a fonetikai reprezentáció sem teszi egyértelművé (azaz a birtokos személyjel egyaránt utalhat Péterre, illetve egy sg. 3. személyre is). A *Péter* és az *édesanyjának* kifejezést egy hangsúlyszakaszban hangoztató (azaz szünetet nem alkalmazó) fonetikai forma valószínűbbé teszi azt az értelmezést, hogy *Péter* a ‘birtokos’, és egy sg. 3. személy a ‘cselekvő’.

Amikor a továbbiakban valamely ‘kiinduló szerkezet’-ből származtatható / származtatott, vagy logikai rendszermondat-struktúrából levezethető / levezetett rendszermondat fonetikai változatát elemzem példaként, ezzel arra törekszem, hogy — az adott gondolatmenet erejéig — lehetséges mértékig kiküszöböljem azt a két- vagy többféle értelmezhetőséget, amit az adott rendszermondat vizuális változata megenged, sőt megkíván; amit viszont a fonetikai változat — gyakran, bár nem kivétel nélkül (!) — egyértelművé (egyértelműbbé) tesz.

A fenti rendszermondatok egyikének sincs tényleges referenciális értéke — szövegkörnyezettől, valamint elképzelt vagy valóságos szituációtól függetlenül lévén —, nincs utaló szerepe. Az 1-es, 2-es, 3-as és 4-es számú mondatcsoportban szereplő összes rendszermondat ugyanabból a — ‘kedveskedik *vki vkinek vmivel*’ — ‘funktör + argumentumai struktúrá’-ból származtatható. Mínthogy ebben a tanulmányban mind lexiko-gram-

matikai, mind logikai-szemantikai értelemben előfordul a 'predikátum' terminus használata, a továbbiakban az egyértelmű nyelvhasználat érdekében lexiko-grammatikai értelemben az 'állítmány', logikai-szemantikai értelemben a 'predikátum' terminust fogom használni, az említett alapstruktúrákra pedig a 'funktör + argumentumai struktúra' terminussal fogok utalni.

Az 1. csoport rendszermondatainak *vki* argumentumát minden esetben a „Péter”, *vkinek* argumentumát az „édesanyjának”, *vmivel* argumentumát pedig a „virággal” nyelvi elemmel töltöttük ki. A szótári egységekhez megadott 'funktör + argumentumai struktúra'-n alapuló — (több más elem lehetséges alkalmazása mellett) 'lexikális kitöltés'-sel nyert — 'kiinduló szerkezet' az '*azonos lexikai elemekből álló — fonetikai és vizuális — rendszermondatok közös kiindulási szerkezetét*'-nek tekintendő.

Az fenti rendszermondatok csak — egyes változatukban pronominalizált — összetevőik sorrendjében különböznek egymástól, illetve abban, hogy a 3. mondatcsoport variánsai a *vki* argumentumot csak implicit formában, az igei személyrag utalásában tartalmazzák.

A 2. csoportbeli rendszermondatokban szereplő névmásoknak — valamint a rendszermondatokban esetlegesen előforduló más deiktikus nyelvi elemeknek, mint például hely-, idő-, vagy módhatározószóknak — éppúgy nincs referenciális értékük, mint az önálló jelentéssel bíró lexémáknak, mivel — szövegkörnyezettől és szituációtól függetlenül — nem határozható meg, hogy ezek milyen teljes értékűen utalni képes nyelvi elemeket helyettesítenek, vagy esetleg — önálló szövegegységként álló szövegmondatban, azaz főképp a szituáció által meghatározottan — a valóságbeli tényállás mely körülményeire utalnak.

A 3. csoportban lévő — az alanyi összetevők ellipszise miatt — hiányos rendszermondatok kiegészítése, így utaló szerepük meghatározása — az aktuális ko-/kontextus ismerete nélkül — szintén nem lehetséges.

A 4. csoportba tartozó — nemcsak hiányos, hanem valamelyik vagy mindkét explicit argumentumot (*vkinek*, *vmivel*) pronominalizált formában tartalmazó — rendszermondatokba sem a hiányzó argumentum (*vki*) nem „érthető bele”, sem a névmással kifejezett nyelvi elem referenciális értéke nem azonosítható.

A **szövegmondat** olyan aktuális ko- és/vagy kontextusban realizált rendszermondat,

- amely rendelkezik az aktuális kontextuális és/vagy kotextuális feltételeket kielégítő aktuális — szintaktikai, fonetikai formában megvalósuló — pragmatikai paraméterekkel, ezáltal utaló funkciót tölt be;
- amely strukturáltságát tekintve éppúgy lehet teljes vagy hiányos, mint a rendszermondat, de teljessége vagy hiányossága a közölni kívánt információ szempontjából releváns (teljessége vagy hiányossága az adott ko-/kontextuális feltételek által megkívánt / megengedett teljesség vagy hiányosság);
- amelyben a hiányos szerkezetű mondatokból elmaradó (sg./pl. 3.) alanyi, állítmányi összetevőre utaló nyelvi-grammatikai elemek (igei személyragok,

birtokos személyjelek) referenciális értéke az adott szöveggörnyezetből, illetve a kommunikációs szituációból egyértelműen kiegészíthető;

- amelyben a teljes vagy hiányos mondatokban előforduló névmások, határozók vagy egyéb deiktikus elemek referenciális értéke a szöveggörnyezetből és/vagy a kommunikációs helyzetből egyértelműen azonosítható;
- végül, amely egyaránt realizálódhat hangzó vagy írott formában is (lásd 'fonetikai, illetve vizuális rendszermondat'-tal egyenértékű 'szövegmondat').

A következő — a fenti csoportokból választott — példák az egyes szövegmondatok szintaktikai-(nyelvi) szemantikai, fonetikai strukturáltságának szöveggörnyezettől (illetve egy elképzelt kotextustól) való befolyásoltságát szemléltetik (egyelőre aktuális megjelenési formájuk mozzanatainak magyarázata nélkül). Mivel a — potenciális szöveggörnyezettől és/vagy szituációtól befolyásolt — 'fonetikai rendszermondatok' referenciális értéke egyértelműbben azonosítható a fonetikai jegyekkel nem reprezentált 'vizuális rendszermondatok'-énál, a potenciális ko-/kontextuális feltételeket a rendszermondatok fonetikai változatainak vonatkozásában szemléltetem.

Az 1. mondatcsoportból kiragadott „*Péter | édesanyjának | 'virággal kedveskedett.*” (1/b^f) 'fonetikai rendszermondat' — szövegmondatként realizálódva — elképzelt példát abban a kontextusban, hogy „*Péter | édesanyjának | 'virággal kedveskedett, | barátnőjének pedig | egy 'kendővel*”. Az aktuális szöveggörnyezetben — amely egy elképzelt szituációt is implikál — az adott szövegmondat konkrét referenciával rendelkezik, kommunikatív értékű.

A 2. csoportból választott „*Péter | neki | 'virággal kedveskedett.*” (2/b2^f) 'fonetikai rendszermondat' — szövegmondatként — például egy ilyesféle lehetséges kotextust feltételez: „*Péter | nőnapon 'meglepte édesanyját és barátnőjét. | Édesanyja | 'különös izgalommal várta a köszöntést. | Péter | neki | 'virággal kedveskedett.*”

A 3. csoportból kiragadott „*'Virággal kedveskedett édesanyjának.*” (3/a^f) 'fonetikai rendszermondat' szövegmondatként értelmezhető például a következő szöveggörnyezetben: „*Péter | 'hosszasan tündökött azon, | 'mivel lehet meglepni egy anyát (|) 'születésnapján. | Aztán 'határozott. | 'Virággal kedveskedett édesanyjának.*”

A 4. csoportból való „*'Virággal kedveskedett neki.*” (4/a2^f) 'fonetikai rendszermondat' szövegmondatként leginkább egy, a következőhöz közel álló szöveggörnyezetben aktualizálódhat: „*Péter | 'meglepte édesanyját névnapján. | 'Virággal kedveskedett neki.*”

A fenti példákat is tekintve, a rendszermondatról és a szövegmondatról, valamint kettejük összefüggéséről — pragmatikai-szemantikai vonatkozásban — megállapítható, hogy

- a **rendszermondat** — aktuális kotextus és/vagy kontextus hiányában — pragmatikai paramétereitől *megfosztott* szövegmondat, amelynek helyzeténél fogva nincs referenciális értéke, azaz nincs utaló funkciója;
- a **szövegmondat** — a rendszermondatdal összevetve — egy feltételezett vagy valószínű kotextus és/vagy kontextus által implikált pragmatikai paraméterekkel *rendelkező* rendszermondat, amely az adott szöveggörnyezet és/vagy kommunikációs helyzet kívánta feltételeknek eleget téve, aktuális információtartalommal, referenciával rendelkezik, azaz utaló funkciója van.

2.1. Ha a 'rendszernevelészet'-et autonóm diszciplínának tekintjük, a „*Péter | 'virággal kedveskedett édesanyjának.*” (1a^f) 'fonetikai rendszermondattól' — a benne lévő relációkat tekintve — az alábbi információkkal kell tudnia szolgálni.

Az adott lineáris elrendezésű 'fonetikai rendszermondattól' egyike annak a 24 lehetséges fonetikai permutációt tartalmazó csoportba tartozó elemnek (amelyek mellett természetesen számolunk valamennyi fonetikai permutáció vizuális megfelelőjével is, figyelembe véve a vizualitás teremtette két- vagy többértelműség lehetőségét),

- amelyek mindegyike egy 'kedveskedik *vki vkinek vmivel*' 'funktort + argumentumai struktúrá'-nak megfelelő — *Péter, virággal és édesanyjának* szótári elemeket felhasználó lexikális kitöltéssel keletkezett — 'kiinduló szerkezet'-ből származtatható (amely „kitöltés” minden esetben szemantikailag jól formált 'kiinduló szerkezetek'-et eredményez);
- és amelyek mindegyike e kiinduló szerkezetből *topikalizáció és fokalizáció*, illetve *ellipszis* révén nyert 'logikai rendszermondattal-*struktúrák*'-ra épül.

2.1.1. Az említett 'funktort + argumentumai struktúrá'-ból — lexikális behelyettesítéssel — létrejött 'kiinduló szerkezet' többféle 'logikai rendszermondattal-*struktúrá*'-nak alapja, melyek — aszerint, hogy a rendszermondattal mely összetevője kerül fókusz- vagy topikpozícióba — a következő csoportokba sorolhatók.

A 'logikai rendszermondattal-*struktúrák*' reprezentációjában szereplő jelölések a következőképp értelmezendők (valamennyi felső indexként):

S: rendszermondattal;

P: S-en belüli logikai predikátum;

F: P-n belüli fókusz;

T: topik (logikai alany).

Mivel a szó szoros értelmében vett predikátumstruktúra összetevői nem minden 'logikai rendszermondattal-*struktúrá*'-ban képeznek folytonos láncot, az alábbi reprezentációk „P” indexszel ellátott zárójelben álló része úgy olvasandó, hogy logikai predikátumnak tekintendő az e zárójelben található nem topikalizált elemek együttese. Azokban a 'logikai rendszermondattal-*struktúrák*'-ban, melyekben az összetevők folytonos láncot alkotnak, szemléletesebb lenne egyfajta — az egyes összetevőket — 'szeparáló reprezentáció' alkalmazása (például a/4: $S [P [F [\text{Édesanyjának}] \text{kedveskedett virággal}] T [\text{Péter}]]]$), az egyöntetűsége azonban a 'folytonos reprezentáció' tűnt célszerűbbnek, amely helyes értelmezéséhez azonban szükséges a fenti kitétel figyelembevétele, valamint szintén ennek ismeretében értelmezendő P és S logikai azonosság.

a) Valamely argumentum fókuszpozícióját kiténtető kombinatorika:

1. $S [P [F [\text{Péter}] \text{kedveskedett édesanyjának virággal}]]$
2. $S [P [F [\text{Péter}] \text{kedveskedett virággal édesanyjának}]]$
3. $S [P [F [\text{Édesanyjának}] \text{kedveskedett } T [\text{Péter}] \text{virággal}]]$
4. $S [P [F [\text{Édesanyjának}] \text{kedveskedett virággal } T [\text{Péter}]]]$

5. $S[P[F[Virággal] kedveskedett édesanyjának T[Péter].]]$
6. $S[P[F[Virággal] kedveskedett T[Péter] édesanyjának.]]$
 vagy: $S[P[F[Virággal] kedveskedett Péter édesanyjának.]]$

b) A fókuszjegyet az igének tulajdonító kombinatorika:

1. $S[P[F[Kedveskedett] T[Péter] édesanyjának virággal.]]$
2. $S[P[F[Kedveskedett] T[Péter] virággal édesanyjának.]]$
3. $S[P[F[Kedveskedett] édesanyjának T[Péter] virággal.]]$
4. $S[P[F[Kedveskedett] édesanyjának virággal T[Péter].]]$
5. $S[P[F[Kedveskedett] virággal T[Péter] édesanyjának.]]$
 vagy: $S[P[F[Kedveskedett] virággal Péter édesanyjának.]]$
6. $S[P[F[Kedveskedett] virággal édesanyjának T[Péter].]]$

c) Mondateleji topikpozíciót kitüntető kombinatorika, amely a fókuszjegyet az igének tulajdonítja:

1. $S[P[T[Péter] F[kedveskedett] édesanyjának virággal.]]$
2. $S[P[T[Péter] F[kedveskedett] virággal édesanyjának.]]$
3. $S[P[T[Édesanyjának] F[kedveskedett] Péter virággal.]]$
4. $S[P[T[Édesanyjának] F[kedveskedett] virággal Péter.]]$
5. $S[P[T[Virággal] F[kedveskedett] édesanyjának Péter.]]$
6. $S[P[T[Virággal] F[kedveskedett] Péter édesanyjának.]]$

d) Kettős mondateleji topikpozíciót kitüntető kombinatorika, amely a fókuszjegyet az igének tulajdonítja:

1. $S[P[T[Édesanyjának] T[virággal] F[kedveskedett] Péter.]]$
2. $S[P[T[Virággal] T[édesanyjának] F[kedveskedett] Péter.]]$
3. $S[P[T[Péter] T[édesanyjának] F[kedveskedett] virággal.]]$
 vagy: $S[P[T[Péter édesanyjának] T[virággal] F[kedveskedett].]]$
4. $S[P[T[Édesanyjának] T[Péter] F[kedveskedett] virággal.]]$
5. $S[P[T[Virággal] T[Péter] F[kedveskedett] édesanyjának.]]$
6. $S[P[T[Péter] T[virággal] F[kedveskedett] édesanyjának.]]$

e) Mondateleji topikpozíciót, valamint valamely argumentum fókuszpozícióját kitüntető kombinatorika:

1. $S[P[T[Péter] F[édesanyjának] kedveskedett virággal.]]$
 vagy: $S[P[T[Péter édesanyjának] F[virággal] kedveskedett.]]$
2. $S[P[T[Péter] F[virággal] kedveskedett édesanyjának.]]$
3. $S[P[T[Édesanyjának] F[Péter] kedveskedett virággal.]]$
4. $S[P[T[Édesanyjának] F[virággal] kedveskedett Péter.]]$
5. $S[P[T[Virággal] F[édesanyjának] kedveskedett Péter.]]$
6. $S[P[T[Virággal] F[Péter] kedveskedett édesanyjának.]]$

f) Kettős mondateleji topikpozíciót, valamint valamely argumentum fókuszpozícióját kitüntető kombinatorika:

1. $S[{}^P[{}^T[\text{Édesanyjának}]{}^T[\text{virággal}]{}^F[\text{Péter}] \text{kedveskedett.}]]$
2. $S[{}^P[{}^T[\text{Virággal}]{}^T[\text{édesanyjának}]{}^F[\text{Péter}] \text{kedveskedett.}]]$
3. $S[{}^P[{}^T[\text{Péter}]{}^T[\text{édesanyjának}]{}^F[\text{virággal}] \text{kedveskedett.}]]$
4. $S[{}^P[{}^T[\text{Édesanyjának}]{}^T[\text{Péter}]{}^F[\text{virággal}] \text{kedveskedett.}]]$
5. $S[{}^P[{}^T[\text{Virággal}]{}^T[\text{Péter}]{}^F[\text{édesanyjának}] \text{kedveskedett.}]]$
6. $S[{}^P[{}^T[\text{Péter}]{}^T[\text{virággal}]{}^F[\text{édesanyjának}] \text{kedveskedett.}]]$

A fenti ‘logikai rendszermondatt-struktúrák’ ‘fonetikai és/vagy vizuális felszíni rendszermondatok’ logikai bázisai. E ‘logikai rendszermondatt-struktúrák’ prozódiai megvalósulását egyrészt a ‘logikai rendszermondatt-struktúrák’ egyes komponensei által kívánt és meghatározott fonetikai jegyek (szünetek, hangsúlyok), másrészt az adott ‘fonetikai rendszermondatok’ aktuális ko- és/vagy kontextuális feltételei befolyásolják. (A ‘logikai rendszermondatt-struktúrák’ és a ‘fonetikai (felszíni) rendszermondatt-struktúrák’ összefüggéseiről a 2.1.4. pontban szólok.)

A 2.1.1. pontban rendszerezett ‘logikai rendszermondatt-struktúrák’-ra épül a következő 24 lehetséges — egymástól lineáris elrendezésben eltérő — ‘fonetikai (felszíni) rendszermondatt-változat’, melyek egyike a „*Péter | ’virággal kedveskedett édesanyjának.*” (1a^f, lásd először az 1. alatti csoportosításban, majd a 2.1.2. pontban) ‘fonetikai rendszermondatt’ (az alkalmazott jelölések értelmezése megegyezik az eddigiekével), amely a $S[{}^P[{}^T[{}^T[\text{Péter}]{}^F[\text{virággal}] \text{kedveskedett édesanyjának.}]]$ (e/2, lásd a fenti csoportosításban) ‘logikai rendszermondatt-struktúra’-ra épül:

2.1.2.

- 1a^f Péter | ’virággal kedveskedett édesanyjának.
- 1b^f Péter ’virággal kedveskedett édesanyjának.
- 1c^f Péter | virággal | ’kedveskedett édesanyjának.
- 1d^f Péter | virággal | kedveskedett | ’édesanyjának.
- 1^v Péter virággal kedveskedett édesanyjának.

- 2a^f Péter | virággal | ’édesanyjának kedveskedett.
- 2b^f Péter | virággal | édesanyjának | ’kedveskedett.
- 2^v Péter virággal édesanyjának kedveskedett.

- 3a^f ’Péter kedveskedett édesanyjának virággal.
- 3b^f Péter | ’kedveskedett édesanyjának virággal.
- 3c^f Péter | kedveskedett | ’édesanyjának virággal.
- 3^v Péter kedveskedett édesanyjának virággal.

- 4a^f ’Péter kedveskedett virággal édesanyjának.
- 4b^f Péter | ’kedveskedett virággal édesanyjának.

4c^f Péter | kedveskedett | 'virággal édesanyjának.
4^v Péter kedveskedett virággal édesanyjának.

5a^f Péter | édesanyjának | 'virággal kedveskedett.
5b^f Péter | édesanyjának | virággal | 'kedveskedett.
5a/b^v Péter édesanyjának virággal kedveskedett.

6a^f Péter 'édesanyjának kedveskedett virággal.
6b^f Péter | 'édesanyjának kedveskedett virággal.
6c^f Péter | édesanyjának | 'kedveskedett virággal.
6d^f Péter | édesanyjának | kedveskedett | 'virággal.
6^v Péter édesanyjának kedveskedett virággal.

7a^f 'Virággal kedveskedett Péter édesanyjának.
7b^f Virággal | 'kedveskedett Péter édesanyjának.
7c^f Virággal kedveskedett 'Péter édesanyjának.
7d^f Virággal kedveskedett Péter | 'édesanyjának.
7e^f Virággal | kedveskedett | 'Péter | édesanyjának.
7^v Virággal kedveskedett Péter édesanyjának.

8a^f 'Virággal kedveskedett édesanyjának Péter.
8b^f Virággal | 'kedveskedett édesanyjának Péter.
8c^f Virággal kedveskedett édesanyjának 'Péter.
8d^f Virággal kedveskedett | 'édesanyjának Péter.
8^v Virággal kedveskedett édesanyjának Péter.

9a^f Virággal 'Péter kedveskedett édesanyjának.
9b^f Virággal | 'Péter kedveskedett édesanyjának.
9c^f Virággal | Péter | 'kedveskedett édesanyjának.
9d^f Virággal | Péter | kedveskedett | 'édesanyjának.
9^v Virággal Péter kedveskedett édesanyjának.

10a^f Virággal | Péter | 'édesanyjának kedveskedett.
10b^f Virággal | Péter | édesanyjának | 'kedveskedett.
10c^f Virággal | Péter édesanyjának | 'kedveskedett.
10d^f Virággal | 'Péter édesanyjának kedveskedett.
10e^f Virággal | Péter 'édesanyjának kedveskedett.
10^v Virággal Péter édesanyjának kedveskedett.
11a^f Virággal 'édesanyjának kedveskedett Péter.
11b^f Virággal | 'édesanyjának kedveskedett Péter.
11c^f Virággal | édesanyjának | 'kedveskedett Péter.
11d^f Virággal | édesanyjának | kedveskedett | 'Péter.
11^v Virággal édesanyjának kedveskedett Péter.

12a^f Virággal | édesanyjának 'Péter kedveskedett.
12b^f Virággal | édesanyjának | 'Péter kedveskedett.
12c^f Virággal | édesanyjának | Péter | 'kedveskedett.
12^v Virággal édesanyjának Péter kedveskedett.

13^f 'Kedveskedett Péter virággal édesanyjának.
13^v Kedveskedett Péter virággal édesanyjának.

14a^f 'Kedveskedett Péter | édesanyjának virággal.
14b^f 'Kedveskedett Péter édesanyjának virággal.
14^v Kedveskedett Péter édesanyjának virággal.

15a^f 'Kedveskedett virággal Péter | édesanyjának.
15b^f 'Kedveskedett virággal Péter édesanyjának.
15^v Kedveskedett virággal Péter édesanyjának.

16a^f 'Kedveskedett virággal édesanyjának Péter.
16b^f Kedveskedett 'virággal | édesanyjának Péter.
16^v Kedveskedett virággal édesanyjának Péter.
17a^f 'Kedveskedett édesanyjának Péter virággal.
17b^f Kedveskedett 'édesanyjának | Péter virággal.
17^v Kedveskedett édesanyjának Péter virággal.

18a^f 'Kedveskedett édesanyjának virággal Péter.
18b^f Kedveskedett 'édesanyjának | virággal Péter.
18c^f 'Kedveskedett | édesanyjának | virággal | 'Péter.
18^v Kedveskedett édesanyjának virággal Péter.

19a^f Édesanyjának | Péter | 'virággal kedveskedett.
19b^f Édesanyjának | Péter | virággal | 'kedveskedett.
19^v Édesanyjának Péter virággal kedveskedett.

20a^f Édesanyjának | 'Péter kedveskedett virággal.
20b^f Édesanyjának 'Péter kedveskedett virággal.
20c^f Édesanyjának | Péter | 'kedveskedett virággal.
20^v Édesanyjának Péter kedveskedett virággal.

21a^f Édesanyjának | virággal | 'Péter kedveskedett.
21b^f Édesanyjának | virággal | Péter | 'kedveskedett.
21^v Édesanyjának virággal Péter kedveskedett.

22a^f Édesanyjának | 'virággal kedveskedett Péter.
22b^f Édesanyjának | virággal | 'kedveskedett Péter.
22c^f Édesanyjának | virággal | kedveskedett | 'Péter.
22^v Édesanyjának virággal kedveskedett Péter.

23a^f 'Édesanyjának kedveskedett Péter virággal.
 23b^f Édesanyjának | 'kedveskedett Péter virággal.
 23c^f Édesanyjának | kedveskedett | 'Péter | virággal.
 23^v Édesanyjának kedveskedett Péter virággal.
 24a^f 'Édesanyjának kedveskedett virággal Péter.
 24b^f Édesanyjának | 'kedveskedett virággal Péter.
 24c^f Édesanyjának | kedveskedett | virággal | 'Péter.
 24^v Édesanyjának kedveskedett virággal Péter.

- A vizsgált 'fonetikai rendszermondattal' (1a^f, és a neki megfelelő 'vizuális rendszermondattal', 1a^v) alapjául szolgáló — lexikális elemekkel kitöltött — 'funktör + argumentumai struktúra' az argumentumok lexikonbeli helyzetének megfelelően: 'kedveskedett Péter édesanyjának virággal'.
- A „Péter | 'virággal kedveskedett édesanyjának.” (1a^f) 'fonetikai rendszermondattal' a virággal argumentumra helyezi a főhangsúlyt, a Péter és a virággal összetevők között pedig szünetet tart; a rendszermondattal — e hangsúlyviszonyt érzékeltető — dallamvonala ennek megfelelően emelkedő-ereszkedő, ahol az ereszkedő szakasz kezdete a virággal első szótagja, a főhangsúlyos kezdő morféma.
- A szóban forgó 'fonetikai rendszermondattal' — adott lineáris elrendezésben és fonetikai struktúrában kifejezésre jutó — szemantikai szerkezete a 'Péter (nevű fiú/férfi) virággal kedveskedett az édesanyjának' tényállásból azt a két információt tünteti ki, hogy 1) a 'Péter nevű fiú virággal, és nem valamilyen egyéb ajándékkal kedveskedett édesanyjának'; 2) Péteren kívül más személy is jelen van, aki szintén kedveskedett Péter vagy a saját édesanyjának, de ehhez eszközként nem virág szolgált. Ezzel szemben az elemzett 'fonetikai rendszermondattal'-nak megfelelő 'vizuális változat' semmilyen többletinformációt nem hordoz a 'funktör + argumentumai struktúra'-t kitöltő lexémák szótári jelentéseiből és a köztük lévő szintaktikai relációkból adódó jelentéshez képest. Aktuális kotextus és/vagy kontextus hiányában a rendszermondattal tényleges referenciális értéke még a 'fonetikai rendszermondattal' esetében sem azonosítható, hiszen az elemzett rendszermondattalból nem tudható pontosan, hogy az édesanyjának kifejezés -já birtokos személyjele a Péter összetevővel koreferál-e, vagy a feltételezhető szöveggörnyezetben, illetve szituációban található Péteren kívül más olyan személy is, aki édesanyjának Péter virággal kedveskedhetett.
- Az elemzett rendszermondattal (1a^f) és a vele megegyező lineáris elrendezésű — a Péter argumentum után szünetet nem tartó, „Péter 'virággal kedveskedett édesanyjának.” (1b^f) formában reprezentálható — 'fonetikai rendszermondattal'-nak az előbbi 'fonetikai rendszermondattal'-étől eltérő prozódiai jegyei a rendszermondattal szemantikai szerkezetét úgy befolyásolják, hogy ez utóbbi a szöveggörnyezet és/vagy a szituáció összetevőjeként nem feltételész Péteren kívül más személyt is, aki édesanyjának (sajátjának vagy Péterének) kedveskedett valamivel, de nem virággal (változtatlanul szem előtt tartva azt

a tényt, hogy az *édesanyjának* kifejezés *-já* birtokos személyjelének referenciája nem azonosítható egyértelműen). Ennek megfelelően az utóbbi rendszermondattal kontextusaként elképzelhető például a következő: „Péter *'virággal* kedveskedett *édesanyjának*, | nem *'könyvvel*.”

- Az elemzett rendszermondattal (1a^f) és a vele megegyező lineáris elrendezésű, de tőle eltérő — a *virággal* argumentum és a *kedveskedik* funktor előtt is szünetet tartó, a főhangsúlyt a *kedveskedik* funktorra helyező, „Péter | *virággal* | *'kedveskedett édesanyjának*.” (1c^f) formában reprezentálható — ‘fonetikai rendszermondattal’ szemantikai szerkezete abban különbözik az előzőektől, hogy az utóbbi a közölni kívánt információtartalom legfontosabb mozzanataként a cselekvés — amelynek végrehajtója „Péter”, eszköze pedig a „virág” — megtörténését tünteti fel.
- A „Péter | *virággal* | *kedveskedett* | *'édesanyjának*.” (1d^f) ‘fonetikai rendszermondattal’-ban az *édesanyjának* kifejezés ‘hátra helyezett’ (funktort mögötti) fókuszbeli helyzete nyomatékosítja a mondat előző részében közölt tényállás édesanyára — és nem más valakire — vonatkozását.

A ‘rendszernyelvészet’-nek — a vizsgált ‘fonetikai’, illetve ‘vizuális rendszermondattal’ leírását egyaránt célozva — természetesen nemcsak a vele azonos lineáris elrendezésű, de tőle eltérő fonetikai struktúrájú rendszermondattal (1a^f/b^f/c^f/d^f, 1^v) kell figyelembe vennie, hanem az azonos ‘funktort + argumentumai struktúrá’-ból (*'kedveskedik vki vkinek vmivel'*) származtatható — azonos lexikai elemeket felhasználó — összes lehetséges lineáris elrendezésű, potenciális ‘vizuális és fonetikai rendszermondattal’-ot (2^{fv}-24^{fv}) is. Ennek részletes leírására itt nem vállalkozom.

2.1.3. Amennyiben egy feltételezett lexikonból választott állítmányhoz rendelt argumentumok sorrendjét vesszük alapul az egyes kombinatorikus változatok származtatásához, célszerű meghatározni azokat a ‘**transzformációs műveletek**’-et:

- a) amelyek lehetővé teszik ‘funktort + argumentumai struktúrá’-ból ‘kiinduló szerkezet’ létrehozását;
- b) amelyek biztosítják a ‘kiinduló szerkezetek’ alapján ‘logikai rendszermondattal-*struktúrák*’ létrejöttét; valamint
- c) amelyek átmenetet biztosítanak a ‘logikai rendszermondattal-*struktúrák*’ és a ‘fonetikai és/vagy vizuális (felszíni) rendszermondattalok’ között.

Az a) pontban említett összefüggést a ‘lexikai behelyettesítés’ (‘lexikális kitöltés’) művelete biztosítja: az állítmány funkciójú szótárbeli egység vonzataiként feltüntetett argumentumok lexikális elemekkel való kifejezése.

A b) pontbeli megfelelést a fokalizáció (fókuszpozícióba helyezés), illetve a topikalizáció (topikpozícióba helyezés) teremti meg, ahol a ‘topik’ és a ‘fókusz’ a következőképp értelmezendők:

fókusz: a magyar mondat lineáris elrendezésében — leginkább — a funktort megelőző pozíció (bár a funktort követő mondatszakaszban is állhat fókuszje-

gyet viselő argumentum), amely logikai aspektusból a mondat információtartalmának kiemelt mozzanatát tartalmazza, prozódiai jellemzőit tekintve pedig — a logikai szerkezettel szükségszerűen szoros összefüggésben — hangsúlyos, az ereszkedő dallamvonal kezdeti fázisa;

topik: a magyar mondat lineáris elrendezésében nem rögzített helyzetű pozíció, amely a — rendszerint a szövegelőzményből vagy a szituációból ismert — logikai alany helye, a rendszermondat fonetikai struktúráját tekintve pedig hangsúlytalan vagy alig hangsúlyos — a fókuszpozícióban lévő nyelvi elemnél mindenképp hangsúlytalanabb —, a fókusz előtt emelkedő dallamvonalú, a funktort követő mondatszaksz összetevőjeként a dallamvonal ereszkedő fázisába illeszkedő, lebegő dallamvonalú egység.

A c) pontbeli átmenetet biztosító transzformáció a 'logikai rendszermondat-struktúra'-hoz fonetikai (prozódiai) struktúrákat rendel, azaz a 'logikai rendszermondat-struktúra'-beli összetevők logikai jellemzőinek, illetve a logikai relációknak fonetikai jegyeket feleltet meg.

2.1.4. Az egyes 'logikai rendszermondat-struktúra'-kat és a nekik megfelelő lineáris elrendezésű 'fonetikai (felszíni) rendszermondatok'-at összevetve, tapasztalható a topik-fókusz-struktúra (logikai struktúra), a lineáris elrendezés és a szünet-hangsúly struktúra (fonetikai struktúra) összefüggése. A 'vizuális (felszíni) rendszermondat'-ot itt azért nem említem külön, mert ebben az összefüggésben — prozódiai jegyei miatt — a 'fonetikai rendszermondat' releváns; a 'fonetikai rendszermondat' vizuális változata — mint hangzó formai jegyeiktől megfosztott rendszermondat-reprezentáció — ebben a megközelítésben nem jelent támpontot. Az eddigi példákban alapul vett 'funktort + argumentumai struktúra'-ból — azonos lexémákat felhasználó lexikai behelyettesítéssel — létrejött 'kiinduló szerkezet'-en alapuló 'logikai rendszermondat-struktúrák' közül egy egyszerre többféle 'fonetikai rendszermondat'-nak lehet logikai kiindulópontja, mivel egyes (morfo)szintaktikai relációkat prozódiai jegyek sem képesek egyértelművé tenni. (Vö. az 1. pontban a 'vizuális' és a 'fonetikai rendszermondat' referenciális értékének összefüggéseiről, a birtokos személyjel referenciális értékének azonosíthatóságáról.)

Egy rendszermondat logikai struktúrájának és fonetikai formájának összefüggését jól szemlélteti például a 'logikai rendszermondat-struktúrák' csoportosításából kiragadott példa: a $^S [^P [^T [Péter] ^T [édesanyjának] ^F [kedveskedett] virággal.]]$ (d/3) 'logikai rendszermondat-struktúra' (amely funktorfokalizációt és kettős topikalizációt hajt végre) fonetikai megvalósulásaként a Péter | édesanyjának | 'kedveskedett virággal. felszíni rendszermondat képzelhető el (ahol változatlanul nem azonosítható pontosan a birtokos személyjel referenciája). Ha az előbbi 'fonetikai rendszermondat' prozódiai jegyeit annyiban módosítjuk, hogy töröljük a Péter és az édesanyjának összetevők közötti szünetet, a rendszermondat logikai struktúrája a következőre változik: $^S [^P [^T [Péter édesanyjának] ^F [kedveskedett] virággal.]]$, ahol a szerkezetes egységként topikalizált Péter édesanyjának összetevő egyértelművé teszi Péter 'birtokos' és egy — a szituációból és/vagy a szövegkörnyezetből ismerhető, a kedveskedett igei személyragjával koreferens — harmadik személy (sg. 3.) 'cselekvő' szerepét.

A rendszermondattal logikai struktúrájának és lineáris elrendezésének összefüggősége kézenfekvő, ha azt vesszük alapul, hogy egy topikalizált vagy fokalizált összetevő lehetséges előfordulása a szövegmondattal — bár nem feltétlenül egyetlen meghatározott pozícióra korlátozott — behatárolt.

Megjegyzések:

- a magyar mondat szerkesztés nagyon kis mértékben köti meg a mondatösszetevők sorrendjét, melyek logikai struktúráknak megfelelő lineáris elrendezésekbe szerveződnek;
- a mondatstruktúra meghatározó összetevője — ahogy fentebb más összefüggésben említettem — a fókusz, amely vagy a funktor egy argumentuma, vagy maga a funktor, helyzetét tekintve pedig — ha nem maga a funktor viseli a fókuszjegyet — vagy funktor előtti, vagy olykor funktor utáni pozíció;
- a fenti megállapítás értelmében a fókusz helyzete a mondat lineáris elrendezését, illetve — mint állandó nyomatékot viselő összetevő — a mondat szünet-hangsúly struktúráját (azaz fonetikai formáját) is döntően meghatározza:
 - a 'logikai rendszermondattal-struktúrák' prozódiaja többé-kevésbé pontosan meghatározható: a mondat dallamvonala — amennyiben a fókusz egy vagy két topik előzi meg — emelkedő-ereszkedő, ahol az ereszkedő szakasz kezdete a fókuszban van; amennyiben a fókusz nyitja a mondatot, a dallamvonal ereszkedő;
 - a szünetek helyzete is leginkább a logikai struktúrától függ, a fókusz bizonyos helyzetei a szünetviszonyokat is meghatározzák: ez történik például akkor, ha a logikai alanyként álló topikot követő fókuszban maga a — szükségszerűen hangsúlyos — funktor áll, amely előtt szükséges szünetet tartani (például $S^1 [P^1 [T^1 [Péter] F^1 [kedveskedett]]]$ édesanyjának virággal.) (c/1));
 - egyéb esetekben a szünet-hangsúly struktúra szabályszerűségeit nemigen lehet egyöntetűen meghatározni, az viszont tapasztalható, hogy a szünetek leginkább topik- vagy fókuszpozícióban álló összetevőt vezetnek be (például $S^1 [P^1 [T^1 [Péter] T^1 [virággal] F^1 [édesanyjának]]]$ kedveskedett.) (f/6)); ennek egyik típusában a szünet — kettős topikalizáció esetén — a két topik között fordul elő. A szövegmondatok fonetikai formájáról — generatív megközelítésben — itt annyit érdemes megjegyezni, hogy a fonetikai forma dominanciája a percepció, illetve az interpretáció szempontjából nyilvánvalónak tűnik, hiszen a percipiálós elsőként az adott struktúra fonetikai (akusztikai) reprezentációjával találkozik, és csak akkor tud visszakövetkeztetni a generált mondatstruktúrára, ha a fonetikai forma továbbítani tudja számára a szükséges szerkezeti információkat (HUNYADI: 1995. 159). Egy potenciális mondatstruktúrához tartozó fonetikai forma alapját az úgynevezett 'fonetikai frázisok' képezik, amelyek a mondatbeli főhangsúlyok, illetve a körükük szerveződő — egy intonációs minta által átfogott — összetevőket tartalmazzák. Az intonációs minta lehet ereszkedő vagy emelkedő-ereszkedő a hangsúlyos köz-

pont helyzetétől függően, amely mindig az ereszkedő szakasz elejére esik (HUNYADI: 1995. 159). Emelkedő szakaszában állnak a topikalizált, illetve a balra kihelyezett szövegösszetevők. (A balra kihelyezett összetevő — a mondat szerkezetet ‘kifejezés’-sé (expression) bővítve — egy ‘mondat előtti helyet’ foglal el, ahol ‘szembeállítás’-t kifejező szemantikai jegyet kap, É. KISS: 1992. 109-116.) Ennek ismeretében az emelkedő-ereszkedő fonetikai formának az alábbi szerkezeti formák felelnek meg: $S^1 [T [F[\dots]]]$, $B^1 [S^1 [F[\dots]]]$ (ahol B valamely összetevő balra való kihelyezését jelzi), tisztán ereszkedő intonációjú egy $S^1 [F[\dots]]$ struktúra.

2.2. Nyelvi kompetenciánk, valamint tapasztalati úton szerzett ‘nyelvre, illetve a nyelvi elemek alkalmazására vonatkozó ismeretünk’ révén rendelkezünk arra vonatkozó konvencionális tudással, hogy milyen feltételek között használ(hat)juk az egyes lineáris elrendezés-, logikai, fonetikai struktúravariánsokat. Valamely rendszermondat — mint ‘potenciális felszíni struktúra’ — adott lineáris elrendezésével, logikai szerkezetével (topik-fókusz szerveződésével), fonetikai formájával (szünet-hangsúly struktúrájával) olyan ko-/kontextuális körülményeket, követelményeket feltételez, melyeknek adott formájában, felépítésében meg tud felelni.

Az az apparátus, amely a lineáris-logikai-fonetikai struktúrákhoz potenciális kotextuális és/vagy kontextuális feltételeket rendel — meghatározva ezzel az adott rendszermondat használati feltételeit —, a ‘nyelvi rendszer elemei használatának nyelvészete’. ‘Bemenetétől’ a meghatározott lineáris elrendezésű, fonetikai struktúrájú ‘logikai rendszermondat-struktúrák’ szolgálnak.

A ‘nyelvi rendszer elemei használatának nyelvészete’ apparátus szerepének és működésének szemléltetéséhez visszatérek a — korábbi elemzésre az első csoportosításból (lásd az 1. alatt) — kiválasztott példákhoz, melyeken szemléletesen végigkövethető, miképpen feltételezi egy adott potenciális felszíni struktúra (pontosabban annak lineáris elrendezése, logikai struktúrája, fonetikai formája) azokat a kontextuális és/vagy kotextuális feltételeket, amelyeknek eleget tenni képes (az egyes példákhoz fűzött kommentárookban azokat a ko-/kontextuális feltételeket, amelyek mindegyik szövegmondat vonatkozásában azonosak — a könnyebb követhetőség végett — minden szövegmondat elemzésében megemlítem).

A „Péter | *édesanyjának* | *'virággal kedveskedett.*” (1/b^f) fonetikai (felszíni) rendszermondat (lineáris elrendezése, topik-fókusz szerkezete és fonetikai struktúrája) kontextuális és/vagy kotextuális körülményként feltételezi egyrészt azt, hogy Péter (esetleg más valaki) édesanyján kívül „jelen van” más meglependő személy is, másrészt azt a — vagy valóságra vonatkozó ismereteinken, tapasztalatainkon nyugvó vagy szintén a szövegelőzményből ismerhető — tény, hogy valakit virágon kívül más dologgal is meg lehet lepni.

A „Péter | *neki* | *'virággal kedveskedett.*” (2/b2^f) fonetikai (felszíni) rendszermondat az előző szövegmondatéihoz hasonló ko-/kontextuális körülményeket feltételez: azaz egyrészt azt, hogy a szöveggörnyezetben vagy egy valóságos vagy

feltételezett szituációban szerepeljen Péter (esetleg más valaki) édesanyján kívül más megajándékozható személy, másrészt vagy valóságon alapuló tapasztalatvilágunknak vagy a szövegelőzményből, illetve a szituatív környezetből származó ismeretünknek azt az mozzanatát, hogy meglepetésként számtalan dolog szóba jöhet. Ezen túl az *édesanyjának* argumentum pronominalizációja („neki”) feltételezi a — névmás feltételezett jelentéstartalmával pontosan azonosítható (vele koreferáló), tényleges referenciával rendelkező — *édesanya* nyelvi elem explicit jelenlétét a szövegelőzményben, vagy — számolva a névmás deiktikus szerepének lehetőségével — annak a valóságdarabnak jelenlétét, amire a *neki* névmás deiktikusan utalhat.

A „*Virággal kedveskedett édesanyjának.*” (3/a^f) fonetikai felszíni rendszermondattal a következő kotextuális és/vagy kontextuális körülményeket feltételezi: a szövegelőzményben szerepelnie kell az — ellipszist lehetővé tevő — *vki* argumentummal egyértelműen azonosítható, teljes értékű referenciával rendelkező nyelvi elemnek, avagy a kommunikációs helyzetben olyan valóságos személynek, amelyre/akire az adott szövegmondattal a *kedveskedett* ige személyragja (sg. 3.) utal; ezenkívül támaszkodni kell vagy a — tapasztalati úton nyerhető — valóságra vonatkozó ismeretünkre (miszerint virágon kívül mással is lehet kedveskedni édesanyánknak), vagy pedig a szövegelőzményből nyerhető erre vonatkozó információkra.

A „*Virággal kedveskedett neki.*” (4/a2^f) fonetikai felszíni rendszermondattal „kiván” legtöbbet szövegekörnyezetétől, illetve attól a valós vagy feltételezett kommunikációs helyzettől, amelyben realizálódik, mivel ezeknek a kizáró ellentétezt implikáló hangsúlyon (*Virággal*) túl a *vki* argumentum ellipszisének és a *vkinek* argumentum pronominalizációjának feltételét is biztosítaniuk kell. A *virággal* argumentum kiemelt helyzete — mint az eddigi példamondatokban — a valóságra vonatkozó tudásunk alapján értelmezhető, esetleg a kontextus alapján, amennyiben a szövegelőzmény — explicit formában — „felkínál” egyéb, ajándékozásra alkalmas összetevőt is; az — implicit formában az igei személyragban „jelen lévő” — *vki* argumentum elhagyhatóságának feltétele, hogy a szövegelőzményben explicit formában, teljes értékű referenciával szerepeljen az adott argumentumszerepet betöltő nyelvi elem („*Péter*”) (avagy az aktuális kommunikációs helyzet Péter nevű szereplőjeként deiktikusan utalt személy); végül a személyes névmással kifejezett *vkinek* argumentum is csak akkor oldható fel, ha a szövegelőzményre, vagy a szituációra támaszkodva egyértelmű tényleges referenciális értéke (*'Péter vagy más — sg. 3. — valaki édesanyja'*).

2.3. A 'szövegnyelvészet' célja és feladata annak vizsgálata, hogy egy aktuális szövegekörnyezetben és/vagy kommunikációs helyzetben mennyiben és milyen módon teljesülnek a 'rendszer elemei használatának nyelvészete' keretében megfogalmazott 'használati feltételek', és ezeknek az adott szövegmondattal eleget tesz-e, illetve hogyan (milyen nyelvi és nem nyelvi eszközök felhasználásával) tesz eleget.

A korábbi példánál maradvra — szem előtt tartva a fentebb, a szövegmondat fogalmának meghatározásakor adott, feltételezett szöveggörnyezet-leírásokat is — ezek mint aktuális kontextusban és/vagy kotextusban megvalósuló szövegmondatok szövegnyelvészeti aspektusból a következőképpen elemezhetők.

A „*Péter | édesanyjának | 'virággal kedveskedett.*” (1/b^f) szövegmondat adott lineáris elrendezése, topik-fókusz szerkezete, valamint prozódiai (szünet–hangsúly) struktúrája közvetlen kontextuális környezetének függvénye: „*Péter | édesanyjának | 'virággal kedveskedett, | barátnőjének pedig | egy 'kendővel.*”

- A *Péter* mellett az *édesanyjának* összetevő topikpozícióját — kiemelését egy őt megelőző szünettel is érzékeltetve — az kívánja meg, hogy a szöveggörnyezetben található más — az édesanyjával azonos szerepű — összetevő (*Péter barátnője*), amelynek ugyanaz a funktoza, és amely minden olyan szemantikai jeggyel rendelkezik, amelyet az adott funktoz a *vkinek* szerepindikátornak megfelelő 'szűkebb értelemben vett argumentum'-tól megkíván (azaz ugyanúgy alkalmas a 'címett' szerepű *vkinek* argumentum betöltésére, mint a *barátnőjének* összetevő).
- Az 'eszköz' szerepű *virággal* kifejezés hangsúlyos fókuszpozícióját a második egységben lévő — szintén 'eszköz' szerepű — *egy kendővel* argumentum fókuszpozíciója magyarázza, azaz helyzetüknek köszönhetően a két — *vmivel* argumentumot — betöltő nyelvi elem 'virággal és nem más valamivel'-ként, illetve 'egy kendővel és nem más valamivel'-ként értelmezendő.
- A *Péter* és az *édesanyjának* topicalizált kifejezések explicittségét a szövegmondat második szakaszának erősen elliptikus szerkezete kívánja meg, ahol *Péterre* a *barátnőjének* kifejezés *-je (-jé)* birtokos személyjele utal; bár az *édesanyjának* kifejezésre nem utal grammatikai utalóelem, a *pedig* kötőszó feltételez a szövegelőzmény összetevőjeként más *vkinek* szerepindikátornak megfelelő összetevőt (argumentumváltozót) is.
- Az alanyi és állítmányi összetevő ellipszise a második egységben a következő két rendszermondat közötti logikai kapcsolat eredménye: „*Péter | édesanyjának | 'virággal kedveskedett. || Péter | barátnőjének | egy 'kendővel kedveskedett.*” Mivel mind a két rendszermondat egy 'kedveskedik *vki vkinek*' funktoz + argumentumai struktúrából származtatható, ahol a *vki* argumentumot kitöltő elem mindkét esetben *Péter*, azok az összetevők, amelyek a két mondategységben azonosak — így a *kedveskedik* és a *Péter* — a másodikból elhagyhatók.

A „*Péter | neki | 'virággal kedveskedett.*” (2/b2^f) szövegmondat lineáris, logikai, illetve fonetikai struktúrája a következő kontextus függvénye: „*Péter | nőnapon 'meglepte édesanyját és barátnőjét. || Édesanyja | 'különös izgalommal várta a köszöntést. || Péter | neki | 'virággal kedveskedett.*”

- A *Péter* mellett a *neki* ('*Péter* vagy más — sg. 3. — valaki édesanyjának') összetevő topicalizálásának szerepe ezúttal is a szövegelőzményből ismert

más 'címzett' szerepű elemmel (tudniillik Péter vagy más — sg. 3. — valaki barátnőjével) szembeni megkülönböztető kiemelése.

- Pronominalizációját az teszi lehetővé, hogy a személyes névmás egyértelműen azonosítható a közvetlen szövegelőzményben explicit formában szereplő, teljes referenciális értékű elemmel, Péter (vagy más — sg. 3. — valaki) édesanyjával, amihez a 'meglep *vki vkit vmilyen alkalomból*', valamint a 'kedveskedik *vki vkinek vmivel*' funktorok közötti asszociatív kapcsolat is hozzájárul.
- A *virággal* kifejezés fókuszhelyzetének magyarázata az előző szövegmondatbeli előfordulásáéhoz hasonló, azzal a módosítással, hogy az itt elemzett szövegmondat verbális környezete nem tartalmaz a virágon kívül egyéb, kedveskedés eszközüül szolgálható összetevőt, hanem a valóságra vonatkozó tapasztalatunk, ismeretünk az, amelyre támaszkodva a *virággal* kifejezés hangsúlyos, szünettel is kiemelt fókuszhelyzete értelmezhető.

A „*Virággal kedveskedett édesanyjának.*” (3/a^f) szövegmondat lineáris elrendezése, logikai és fonetikai szerkezete a következő aktuális kontextushoz igazodik: „*Péter | 'hosszasan tűnődött azon, || 'mivel lehet meglepni egy anyát | születésnapján. || Aztán 'határozott. || 'Virággal kedveskedett édesanyjának.*”

- Az elemzett szövegmondat szöveggörnyezeteként megjelölt szövegmondatok közül csak az első tartalmazza explicit formában a funktorokban kifejezett cselekvéssor logikai alanyát, *Pétert*, és mivel a következő szövegmondatok mindegyik — 'nem személytelen' — jelentésű igealakjának személyragja implicit módon rá utal, el is hagyható.
- A *virággal* kifejezés fókuszhelyzete egyrészt a fentebb már említett valóságra vonatkozó ismeretünkkel indokolható, másrészt az első szövegmondat — 'kedveskedik *vki vkinek vmivel*' funktor + argumentumai struktúrával közel megegyező referenciális értékű — 'meglep *vki vkit vmivel*' struktúra *vmivel* szerepindikátorának megfelelő *mivel* kérdő névmás fókuszhelyzetével. Erre — mintegy válaszként — a *virággal* kifejezés szűkszerűen fókuszpozícióba kerül.
- Jelen esetben az *édesanyjának* kifejezés azért nem pronominalizálható, mert konkrét referenciával — mint 'Péter (vagy más — sg. 3. — valaki) édesanyja' — az adott szövegmondatban fordul elő először; az adott nyelvi elem korábbi előfordulásának referenciális értéke tágabb: 'az édesanyák általában'.

A „*Virággal kedveskedett neki.*” (4/a2^f) szövegmondat aktuális kontextusa — „*Péter | 'meglepte édesanyját névnapján. || 'Virággal kedveskedett neki.*” — által támasztott feltételeknek a következő módon tesz eleget:

- Az elemzett szövegmondatban a *kedveskedik* funktor *virággal* eszközének logikai és fonetikai kiemelése (fókuszhelyzete) ezúttal is valóságra vonatkozó ismeretünkre támaszkodva értelmezhető.

- Mivel a szövegelőzményben a *Péteren* kívül nincs más olyan szövegelem, amellyel a *kedveskedik* igei funktor személyragja egyeztethető lenne, az elemzett szövegmondatból elhagyható. A *kedveskedik* funktoréval hasonló jelentésű *meglep* funktor *vki vkit vmilyen alkalomból* argumentumainak mindegyike explicit formában szerepel, így a *kedveskedik* argumentumstruktúrájában explicit módon nem szereplő *vki* argumentum azonosíthatóságot a két funktor logikai érintkezése is irányítja.
- A *vkinek* argumentumot betöltő ‘címzett’ szerepű *neki* összetevő a szövegelőzményből szintén azonosítható Péter (vagy más — sg. 3. — valaki) édesanyjával, mivel ez megegyezik a *meglep* funktor *vkit* argumentumával.

A példaként kiemelt négy szövegmondat leírásában nem részleteztem a fonetikai struktúra sajátosságait, mivel ezek itt a logikai felépítést követik. (Vö. 2.1.4.)

3. A ‘rendszer nyelvészet’, a ‘nyelvi rendszer elemei használatának nyelvészet’ és a ‘szöveg nyelvészet’ — adott elméleti keretben — alapul vett értelmezésének ismeretében a következő ábra (1. ábra) azt szemlélteti, milyen összetevőket vélek célszerűnek egy szövegmondatok leírását célzó elméleti keret „szolgálatában”.

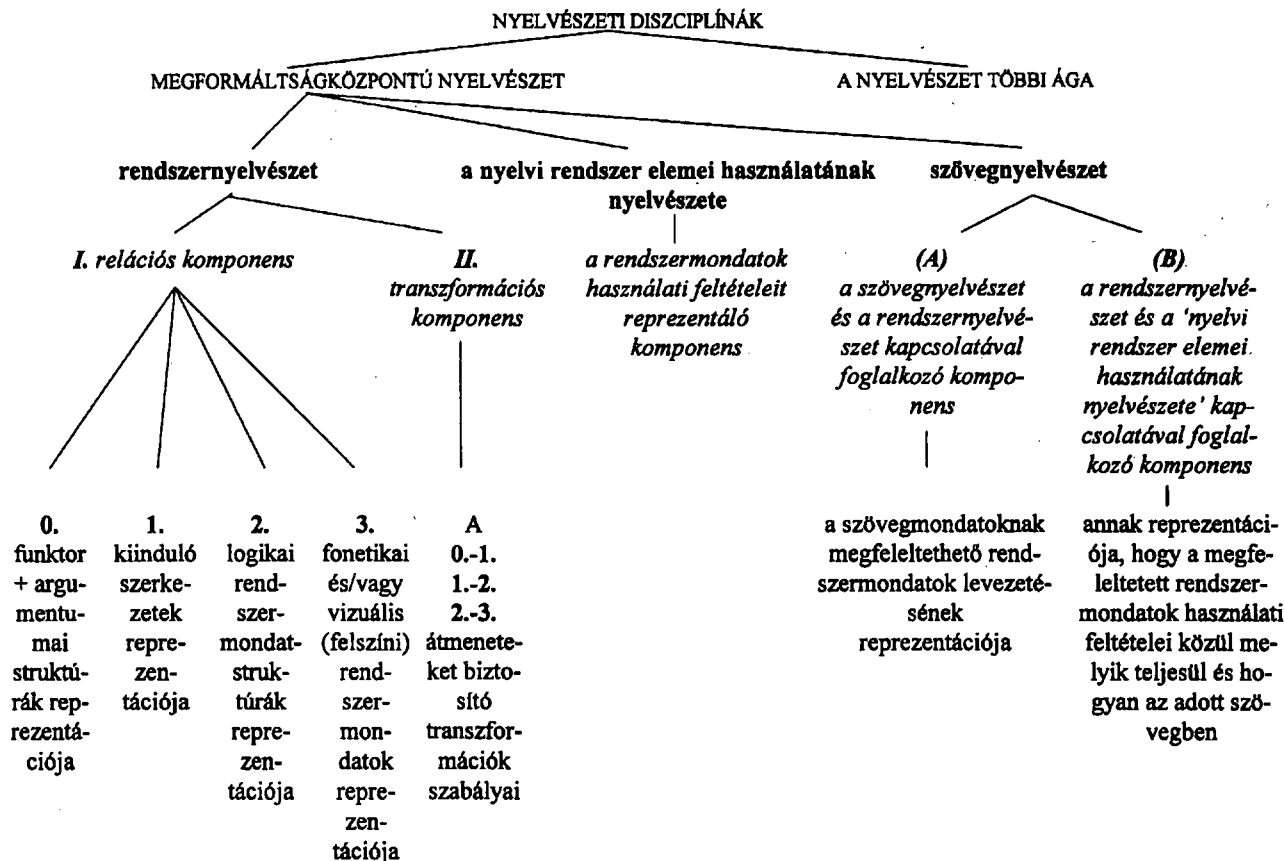
Az ábrát követi — „Megjegyzések” cím alatt — az elméleti keret kulcsfontosságú — az elemzésekben már érintett — fogalmi általam alapul vett értelmezésének összegzése; majd az egyes diszciplínák, illetve azok komponensei szerepének vázolása, egy olyan szövegnyelvészeti szemléletre támaszkodva, amely a szövegmondatok leírásában nem mellőzi kotextuális és/vagy kontextuális befolyásoltságukat.

(Az alábbi ábrához PETŐFI S. JÁNOSNAK az *Officina Textologica* második kötetébe írt bevezetését veszem alapul, PETŐFI: 1998.)

Megjegyzések (az 1. ábrához)

3.1. A vázolt elméleti keretben — egy CHOMSKY által értelmezett ‘nyelvi rendszer’ fogalmat véve alapul — a ‘rendszer nyelvészet’ olyan ‘megformáltságközpontú’ — nyelvrendszer-elemek (köztük szövegmondatok) leírását célzó — nyelvészeti diszciplínának tekintendő (a nyelvészeti diszciplínákhoz lásd PETŐFI: 1997. 9-15), melynek két összetevője az [I.] relációs és a [II.] transzformációs komponens.

3.1.1. A ‘relációs komponens’ (I.) „a nyelvi rendszer elemeit képező lexikogrammatikai alapszerkezetek felépítettségét vizsgálja, az alapszerkezetek összetevői között értelmezhető lexikogrammatikai relációk reprezentálására dolgoz ki módszert” (PETŐFI: 1998. 7), valamint [0.] ‘*funktor + argumentumstruktúra*’-n alapuló — lexikális kitöltéssel keletkezett — [1.] ‘*kiinduló szerkezetek*’-et, ezekből származtatható [2.] ‘*logikai rendszermondat-struktúrák*’-at, illetve a logikai rendszermondat-struktúrák alapján értelmezhető [3.] ‘*fonetikai és vizuális (felszíni) szerkezetek*’-et értelmez. Ebben támaszkodik egyrészt:

1. ábra

- az adott nyelv 'szótára'-ra; ahol a szótár olyan 'lexémák rendezett halmaza'-ként értelmezendő, melynek egyes szócikkei az adott lexémán kívül elsőként a lexémához — kötelezően és fakultatívan — rendelendő / rendelhető argumentumokat tüntetik fel, azok szemantikai, morfoszintaktikai jellemzőivel, esetleges kötöttségeivel együtt; illetve azt, hogy az adott nyelvi elem funktorként milyen szemantikai jegyeket követel meg, illrtőleg tesz lehetővé az egyes argumentumait kifejező lexémákkal szemben, mivel minden argumentum szerkezete szerepindikátor + argumentumváltozó ('szűkebb értelemben vett argumentum') együttműködéseként fogható fel;
- másrészt támaszkodik a nyelvi kompetenciánkban gyökerező 'morfoszintaktikai / szintaktikai szabályrendszer'-re.

A 'relációs komponens' összetevőiként feltüntetett 0., 1., 2., 3. meghatározások a következőképp értelmezendők:

0. a '**funktor + argumentumai-struktúrák**' terminus a szótári egységek reprezentációjára utal, ahol az argumentumok *szerepindikátor + argumentumváltozó szerkezetűek* (a 0. sorszám azt jelképezi, hogy a szerkezet ebben a „fázisban”, mivel nyelvi elemekkel itt még nem operálunk, semmilyen — 'potenciális' vagy 'aktuális' — referenciával nem rendelkezik);
1. a '**kiinduló szerkezetek**'-ben — több más lexikai elem alkalmazása mellett — a 'funktor + argumentumai-struktúrák'-ban az argumentumváltozók helye lexikai elemekkel van betöltve;
2. a '**logikai rendszermondatt-struktúrák**' a 'kiinduló szerkezetek'-ből topikalizáció és fokalizáció révén nyert struktúrák (reprezentációjuk tartalmazza az „S”, „P”, „F” és „T” szimbólumokat felső indexekként), de bennük sem szünetek, sem hangsúlyok nincsenek jelölve;
3. a '**fonetikai (felszíni) rendszermondatok**' a logikai rendszermondatokból nyert (fonetikai szimbólumokkal reprezentált) lexikai elemláncok (amelyek nem tartalmazzák az „S”, „P”, „F”, „T” szimbólumokat, de bennük a szünetek és a hangsúlyok jelölve vannak); a '**vizuális (felszíni) rendszermondatok**' a 'fonetikai rendszermondatok'-ból nyert írott vagy nyomtatott lexikai elemláncok (amelyekben sem szünetek, sem hangsúlyok nincsenek jelölve).

3.1.2. A '**transzformációs komponens**' (II.) „az egyes lexikogrammatikai alapszerkezetek adott nyelvben lehetséges lineáris manifesztációit veszi számba” (PETŐFI: 1998. 8); valamint a 'fonetikai és a vizuális (felszíni) rendszermondatok' leírására 0. – 1., 1. – 2., 2. – 3. átmeneteket biztosító transzformációs szabályokat tartalmaz (lásd a 2.1.3. pontban).

A 'funktor + argumentumai struktúrák' alapján tehát 'kiinduló szerkezetek', ez utóbbiakból 'logikai rendszermondatt-struktúrák', a 'logikai rendszermondatt-struktúrák' alapján (a 'nyelvi rendszer elemei használata' komponens által hozzájuk rendelt ko-/kontextuális feltételek alapján) fonetikai formák szerveződnek. Az átmeneteket transz-

formációs szabályok irányítják. Felvetődik a kérdés, hogy egy adott ‘logikai rendszermondat-struktúra’ lineáris elrendezést vagy fonetikai formát determinál-e elsőként, avagy a kettőt együtt, egymástól függően. Az eddig — példák elemzése kapcsán is — áttekintett strukturális összefüggések azt az álláspontot támogatják, hogy egy mondat logikai struktúrája a lineáris elrendezést és a prozódiai megformáltságot (fonetikai formát) együttesen determinálja. Ennek értelmében a ‘logikai rendszermondat-struktúrák’-ból fonetikai (felszíni) rendszermondatok származtatásában a transzformációs komponensen kívül egy ‘**prozódiai alkomponens**’ is részt vesz, amely az adott ‘logikai rendszermondat-struktúra’-hoz (a ‘nyelvi rendszer elemei használata’ komponens által a rendszermondathoz rendelt ko-/kontextuális feltételeknek megfelelő, azaz általuk is meghatározott) prozódiai jegyeket társít.

A ‘transzformációs komponens’ és a — talán legcélszerűbben elgondolva — vele egységben működő ‘prozódiai alkomponens’ által az egyes struktúrákhoz rendelt szintaktikai és fonetikai formában válnak „olvashatóvá” a — tényleges referencia hiányában — „olvashatatlan” felszíni szerkezetek. Aktuális szövegkörnyezetben és/vagy szituációban — esetleg szöveggént — „választódik ki” egyetlen, az azonos ‘funktör + argumentumai struktúra’-ból — ugyanazon lexikális elemeket felhasználó lexikális kitöltéssel — keletkezett kiinduló szerkezetből származó potenciális felszíni szerkezetek közül, amely — szintaktikai-(nyelvi) szemantikai struktúrájában, fonetikai formájában — az aktuális ko-/kontextuális feltételeknek megfelel. Ennek a szövegmondatnak megjelenési formája aszerint tartalmaz ellipszis(eke)t, pronominalizációt, ahogyan azt az aktuális szövegkörnyezet és/vagy kommunikációs helyzet megkívánja, illetve megengedi.

3.1.3. A 2. pontban elemzett példák leírására (is) támaszkodva azt mondhatjuk, hogy a ‘**rendszernyelvészet**’-nek (a szövegmondatok vonatkozásában)

- ki kell tudnia mutatni az elemzett rendszermondat többi lehetséges — ugyanaból a ‘*funktör + argumentumai struktúra*’-ból származtatható, azonos szótári összetevőket alkalmazó lexikális behelyettesítéssel létrehozható — kombinatorikus változattal való rokonságát;
- ki kell tudnia mutatni továbbá az elemzett rendszermondathoz a vele megegyező lineáris elrendezésű, de tőle eltérő prozódiai struktúrájú rendszermondatokhoz való viszonyát;
- le kell tudnia írni egyrészt az elemzett rendszermondattól különböző lineáris elrendezésű és fonetikai struktúrájú (de azonos lexémákból felépülő), másrészt a vele azonos lineáris elrendezésű, de tőle eltérő fonetikai szerkezetű rendszermondatok szemantikai szerkezetek közötti összefüggéseket; mindeközben figyelembe kell vennie azt, hogy
 - bár az egyes felszíni rendszermondat-változatok lineáris elrendezésükben és/vagy fonetikai struktúrájukban eltérnek egymástól, abban megegyeznek, hogy — aktuális ko-/kontextus hiányában — egyiknek sincs tényleges referenciális értéke;
 - a ‘kiinduló szerkezetek’ bázisul szolgáló ‘funktör + argumentumai-struktúra’-ban a funktör és a hozzá tartozó argumentumok sorrendje kötetlen, csupán annyiban meghatározott, hogy az első helyen álló funktort az argu-

mentumokat kitöltő lexikális elemek olyan sorrendben követik, amilyen sorrendben egy elképzelt szótár szócikke tünteti fel a funktorként álló lexéma argumentumstruktúrájában szereplő szerepindikátorokat;

- le kell tudnia írni azokat a transzformációkat, melyek eredményeképpen a — sorrendiségében kizárólag a szótár által meghatározott — *funktor + argumentumai struktúrák*'-ből az adott logikai struktúrák, valamint a logikai struktúrákból az aktuális 'fonetikai és/vagy vizuális (felszíni) rendszermondatok' levezethetők;
- meg kell tudnia ragadni egy adott lineáris elrendezésű fonetikai (felszíni) rendszermondatot és annak vizuális változata közötti összefüggéseket;
- le kell tudnia írni egy 'fonetikai', illetve 'vizuális (felszíni) rendszermondatot' és az alapjául szolgáló 'logikai rendszermondatot-struktúra' közötti összefüggéseket.

3.1.4. Itt célszerű említést tenni a 'transzformációs komponens' elnevezés kapcsán, illetve a különböző lineáris elrendezésű potenciális felszíni szerkezetek összetevő-sorrendjének leírhatósága vonatkozásában is felmerülő 'mozgatók' adott elméleti keretbeli értelmezéséről:

- az adott elméleti keretben értelmezett 'kiinduló szerkezet'-ben nem szükséges, de annyiban lehetséges sorrendet definiálni, hogy elől áll a funktor, ezt követik argumentumai olyan sorrendben, amilyen sorrendben egy feltételezett szótár tartalmazza őket;
- a sorrend 'nem definiáltság'-át az is meghatározza, hogy az adott elméleti keretben minden argumentum két összetevőből áll: 1) magából a 'szűkebb értelemben vett argumentum'-ból, azaz abból az entitásból, amely az adott funktor + argumentumstruktúrában a szóban forgó szerepet játssza; valamint 2) a 'szerepindikátor'-ból, amely logikai szempontból ugyanolyan jelentéshordozó, mint a 'szűkebb értelemben vett argumentum'; ez azt jelenti, hogy meghatározott sorrend azért sincs, mert a szerepindikátor egyben argumentumidentifikátor is (ráadásul ugyanaz a szerepindikátor / argumentumidentifikátor nem fordulhat elő kétszer egyetlen 'funktor + argumentumai struktúra'-n belül);
- mivel az adott elméleti megközelítés generált sorrendiséget olyan értelemben nem definiál, hogy a potenciális 'kiinduló szerkezetek' lineáris elrendezései közül egyet 'inspecifikus elrendezés'-nek tekintve alapstruktúráként tüntetne ki, nem beszélhetünk a generatív elméleti keretben meghatározottal megegyező 'mozgatók'-fogalomról; ha egy bizonyos lineáris elrendezést azonban — valamilyen kitüntetett szempont alapján — inspecifikus struktúrának tekinthetnénk, a szerepindikátorok / argumentumidentifikátorok arra is felhasználhatók lennének, hogy rájuk való hivatkozással úgy lehessen „mozgatók” az adott elméleti keretben értelmezett struktúrák argumentumait, mint a generatív keretben értelmezett argumentumokat, azzal a különbséggel, hogy az elmozgató argumentumidentifikátorok nem indexekkel jelölt, hanem logikailag karakterizált 'nyomok'-at hagyhatnak.

3.2. A ‘nyelvi rendszer elemei használatának nyelvészete’ a ‘nyelvi rendszer elemei használatá’-nak bemenetét képező rendszermondatok használati feltételeit határozza meg, azaz azokat a kontextuális és/vagy kotextuális körülményeket, amelyeknek az egyes ‘logikai rendszermondatok-struktúrák’ adott fonetikai megformáltságukban (vagy ezeknek megfelelő vizuális megjelenésükben) meg tudnak felelni (lásd a 2.2. pontban).

3.3. A ‘szövegnyelvészet’ tárgya a szövegben vagy szöveggként aktualizált szövegmondatok.

3.3.1. Egyik összetevője a ‘szövegnyelvészet és a rendszernyelvészet kapcsolatával foglalkozó komponens’ (A):

- amely az egyes szövegmondatoknak megfeleltethető rendszermondatok levelezését reprezentálja;
- amely a szöveg szövegmondataihoz ‘lexikogrammatikai alapszerkezet-reprezentáció’-t rendel azzal a módszerrel, hogy a hiányos szövegmondatok — melyek nem tekinthetők olyan értelemben önállóknak, mint a rendszermondatok — rendszermondatokká egészíti ki, s ebben — valamint a kiegészítések magyarázatában — a nyelvre, illetve a nyelvi elemek működésére vonatkozó ismereteinken túl szövegtani, valamint valóságra vonatkozó tudásra is támaszkodik. Itt fontosnak tartom megjegyezni, hogy a szövegmondatok ‘hiányosság’-a nem, pontosabban nemcsak funkcionális alapon értelmezendő hiányosság, hanem minden olyan szövegmondatok hiányosnak tekintendő, amelyben a funktor valamelyik argumentuma nem szerepel explicit formában. Ez tehát azt jelenti, hogy nincs kitüntetett szerepe az alanyi összetevőnek (a sg./pl. 3. alanyi összetevőnek sem).

3.3.2. A ‘szövegnyelvészet’ másik összetevője a ‘rendszernyelvészet és a nyelvi rendszer elemei használatának nyelvészete kapcsolatával foglalkozó komponens’ (B):

- amely azt írja le, hogy az egyes szövegmondatoknak megfeleltetett rendszermondatok használati feltételei közül az adott szövegben melyek teljesülnek, és hogyan. Ennek reprezentálásához figyelembe veszi, hogy az — ‘aktuális ko/kontextuális feltételeknek eleget tevés’ — verbális szinten milyen morfoszintaktikai, szintaktikai-(nyelvi) szemantikai, fonetikai jelenségekben nyilvánul meg (például koreferenciarelációk, koreferenciális kifejezések, morfoszintaktikai utalások, prozódiai jegyek stb.); és
- amely választ keres arra a kérdésre, hogy az adott szövegmondatoknak az adott szöveghelyen miért éppen az adott — topik-fókusz felépítésű, lineáris elrendezésű, fonetikai struktúrájú — manifesztációja fordul elő, illetve ennek megválaszolásához milyen ismeretekre van szükség.

4. Egy szövegnyelvészeti kutatások elméleti keretébe legcélszerűbben beilleszthető mondattani elmélet alapjaiban — bizonyos tekintetben — közel áll egy generatív megközelítésen nyugvó mondattanhoz, de lényeges mozzanataiban el is tér tőle.

Azért gondolom fontosnak néhány gondolat erejéig kitérni a generatív grammatika és egy szövegnyelvészeti indíttatású mondatban kapcsolatára, mert azon túl, hogy mindegyik tárgya szövegmondatnyi egységek leírása (szándékosan nem beszélek itt szövegmondatok leírásáról), kiindulási alapjukban, konstrukciójukban is nagy a hasonlóság.

Szükségszerű rokonságot teremt a két — a generatív, illetve a szövegnyelvészeti alapú — megközelítés között a CHOMSKY-i elképzelésen nyugvó 'nyelvi rendszer' értelmezés, amely a (rendszer)mondatot rendszerbeli egységnek tekinti.

4.1. A generatív grammatika — mint elméleti szemléletű nyelvtan — számára alapvető probléma egyrészt annak feltárása, hogy a magyar nyelvtani szabályrendszer milyen mondatok létrehozását teszi lehetővé, másrészt olyan módszer kidolgozása, amellyel elméletileg a magyar nyelv összes grammatikailag helyes mondata generálható, és amely segítségével eldönthető és magyarázható egy vizsgált mondat grammatikai helyessége vagy helytelensége (KIEFER: 1992. 7-15). Ehhez generált kiindulási struktúrákat feltételez, melynek bázisa minden esetben egy adott funktor és a köré szerveződő argumentumstruktúra, melyből mint mélyszerkezetből kiindulva — meghatározott komponensek, szabályok, tételek — alkalmazásával (grammatikailag helyes) felszíni struktúra(ka)t produkál. Az, hogy a felszíni struktúra eleget tesz-e, illetve miképpen tesz eleget az aktuális kontextuális/kontextuális feltételeknek — illetve, hogy egyáltalán léteznek ilyenek —, nem tartozik a generatív grammatika problémakörébe. A generatív grammatika szigorúan szintaktikai aspektusra támaszkodva, a mondat pragmatikai paramétereit figyelmen kívül hagyja, fonetikai jellemzőit pedig — függetlenül bármiféle pragmatikai vagy kontextuális kötöttségtől — mint az adott felszíni struktúra interpretációs komponensét tartja számon. Ennek értelmében nem vállalkozhat — nem is vállalkozik — aktuális ko-/kontextusukban realizálódó felszíni szerkezetek (szövegmondatok) leírására.

4.2. A szövegnyelvészeti megközelítés nem kiindulási struktúrák generálását célozza meg, hanem aktuális szövegmondatok leírására vállalkozik. Célkitűzésének megfelelően a 'funktork + argumentumai struktúrák'-at olyan értelemben tekinti kiindulópontnak, hogy azok alapul szolgálnak a szövegmondat-reprezentáció gyakorlati kivitelezéséhez: egyrészt ahhoz, hogy a hiányos szövegmondatokat rendszermondatokká egészítse ki, másrészt ahhoz, hogy a teljessé kiegészített vagy önmagukban is teljes szövegmondatok aktuális lineáris elrendezését, logikai struktúráját, fonetikai formáját egy 'kiinduló szerkezet' jellemzőivel összevetve, támpontot nyerjen az — aktuális ko-/kontextuális feltételeknek eleget tevő — szövegmondat leírásához.

A generatív mondatban koncepciója egy — néhány példamondat 2.3. pontban leírt elemzése alapján vázolt — szövegnyelvészeti leírásnak természetesen nem tehet eleget, mivel nem szövegnyelvészeti megalapozottságú elméleti keretben jött létre.

Ha például a „Péter | neki | 'virággal kedveskedett.'” (2/b2¹) szövegmondat leírását tűzzük ki célul, generatív megközelítéssel azt mondhatjuk, hogy az adott szövegmondat grammatikailag helyes, mivel a „Kedveskedett Péter neki virággal.” mélystruktúrából — a generatív grammatika szabályainak, meghatározott komponenseinek felhasználásával, meghatározott transzformációs műveletekkel (mozgatásokkal) — a vizsgált felszíni szerkezet levezethető. A mozgatásokat — a generatív grammatika módszerének megfelelően indexekkel — ezúttal lineárisan szemléltetve, a következő reprezentációt kapjuk: $S[T[Péter,] T[neki,] F[virággal,] kedveskedett i j k]$, (ahol a nagybetűs indexek az összetevők

kiindulási pozícióját szemléltetik). Ez a megközelítés nem keres választ a felszíni strukturáltság miéértjére, de pontosan le tudja írni a felszíni szerkezet szintaktikai megvalósulásának folyamatát, és az adott mélystruktúrából még számtalan grammatikailag helyes felszíni szerkezet levezetésére képes anélkül, hogy bármilyen egyéb — a mondaton kívülről ható — motivációt figyelembe venne.

Amennyiben a vizsgált szövegmondatot szövegnyelvészeti eszközökkel — egyrészt 'nyelvi rendszer'-re vonatkozó ismeretünket felhasználva, másrészt az aktuálisnak feltételezett („Péter | nőnapon 'meglepte édesanyját és barátnőjét. || Édesanyja | 'különös izgalommal várta a köszöntést. || Péter | neki | 'virággal kedveskedett.’”) kontextust figyelembe véve — próbáljuk leírni, a szöveggörnyezet ismeretében értelmezhetővé válik a szövegmondat aktuális logikai struktúrája, lineáris elrendezése, fonetikai formája, valamint a pronominalizált összetevő is pontosan azonosítható.

A felszíni szerkezetek leírásának mássága — természetesen és szükségszerűen — a két szemlélet célkitűzésének és módszerének különbözőségéből adódik.

(4.3. A kontextualitás kapcsán — összetetés gyanánt — hasznos figyelembe venni, hogy a szintén szövegmondatok leírását célzó funkcionális alapú mondatban ebben a vonatkozásban annyiban tér el a generatív grammatikától (és a szövegnyelvészeti alapú mondatleírástól), hogy ko- és/vagy kontextuális kötöttségű mondatokat elemez ugyan (kiragadva őket szöveg- és szituatív környezetükből), de ezeket reprezentálásukkor nem „helyezi vissza” aktuális ko- és/vagy kontextusukba, így a szöveggörnyezet vagy az aktuális kommunikációs helyzet implikálta nyelvi jelenségekkel nem tud mit kezdeni.)

5. Szövegnyelvészeti kutatásoknak célul kell kitűzniük olyan reprezentációs nyelv kidolgozását is, amely eszközként szolgál egyrészt az egyes szövegmondatoknak megfelelő rendszermondatok levezetésének leírásához; másrészt annak reprezentálásához, hogy a megfigyelt rendszermondatok mely használati feltételei hogyan teljesülnek az adott szövegben (vagy szöveggént). E szempontok ismeretében — első megközelítésben — azt mondhatjuk, hogy a reprezentációs nyelvnek az első szempont érvényesítése érdekében legcélszerűbben tartalmaznia kell a) egy — az adott rendszermondat lineáris elrendezéséről (az összetevők közötti relációkról) információt nyújtó — **szintaktikai komponens**; b) egy — az adott rendszermondat fonetikai megformáltságát (prozódiai sajátosságait) jellemezni tudó — **fonetikai komponens**; c) egy — az adott rendszermondat logikai struktúráját (topik-fókusz szerkezetét) reprezentáló — **logikai komponens**; a második szempont érvényesítése érdekében az előbbi három összetevőn kívül célszerű d) egy **pragmatikai komponens** beépítése is az aktuális kontextuális paraméterek leírására.

Ezen „első megközelítésben felmért” igények ismeretében következő lépésben vázolni kell azt a reprezentációs nyelv-modellt, amely alkalmazásával legegyszerűbben ábrázolható egy adott szövegmondat, illetve egy neki megfelelő rendszermondat említett fázisokban történő megvalósulása. Ehhez eldöntendő, hogy milyen összetevőket, változókat tartalmazzon az a **szintaktikai-fonetikai-logikai-pragmatikai reprezentációs nyelv**, amely képes explicitté tenni bármilyen — szövegben vagy szöveggént, aktuális kommunikációs helyzetben realizálódó — rendszermondat paramétereit. Ilyen reprezentációs nyelv-modellre kínál megoldást PETŐFI S. JÁNOS (PETŐFI: 1996. 26-45).

Az általa ismertetett reprezentációs nyelv-modelleket alapul véve azt mondhatjuk, hogy

- egy — akár mondatnyi egységek vehikulum-ímágója figura összetevőjének leírását célzó — *'fonetikai reprezentációs nyelv'*-nek tartalmaznia kell egy — a különböző hangsúly-, hangmagasság-, hanglejtés- és szünettípusok jelölésére alkalmas szimbólumokból álló — fonetikai reprezentációs komponens és egy metanyelvi kategóriaegyüttest (27);
- egy *'kanonikus szintaktikai-szemantikai-pragmatikai reprezentációs nyelv'* összetevői: 'a relációs reprezentációk nyelve', a 'sensusspecifikus (jelentésszerkezetet létrehozó) transzformációk szabályrendszere', a 'formációs specifikus (lineáris szerkezetet, formai struktúrát létrehozó) transzformációk szabályrendszere' (28-9). A relációkat irányító 'kategoriális szabályok rendszere' generált 'funktork + argumentuma(i)' alapstruktúrákkal operál, amelyek specifikus és globális formulákba foglalt komponensek szimbólumait tartalmazzák: alapfunktorkéit, argumentumkonfigurációkéit, modifikátorokéit, minőség-, és mennyiségindikátorokéit, mértékfunktorkéit, dimenziófunktorkéit, argumentumokéit, illetve argumentumszerep-indikátorokéit, jelölhetővé téve ezen összetevők szükségességét, valamint fakultatívitasát (29-30).

Kérdés, hogy e reprezentációs nyelvek hogyan szolgálják legcélszerűbben egy kommunikációs-szituációban realizálódó szövegmondat explicit leírását, az ítéletalkotásban figyelembe véve azt is, hogy egy — logikai formát elemző — interpretáció legalább annyira alapul a fonetikai komponensen, mint a szintaktikain, mivel nem önmagában szintaktikai struktúrához rendelhető szemantikai felépítés, hanem a fonetikai struktúrához és a szintaktikaihoz együttesen (vö. a 2.1.4. pontban a logikai szerkezetek és a fonetika rendszermondatok összefüggéseiről).

Másik kérdés, amellyel a szövegmondatok reprezentálhatóságának vonatkozásában föltétlenül foglalkoznunk kell, a bővítetlen és bővített egyszerű, valamint az összetett mondatok reprezentálási módszerének legcélszerűbb kidolgozása (ehhez lásd PETŐFI: 1997.).

6. A tanulmányom eddigi pontjaiban ismertetett, konkrét szövegmondatok és rendszermondatok elemzésével is alátámasztott — szövegnyelvészeti vizsgálathoz optimális alapot nyújtó — mondattani keret a problémakör első megközelítésének eredménye. Tanulmányom végén, a „Kitekintés”-ben egy kissé más — véleményem szerint megfontolandó — alternatívát is felvetek a szövegmondat-reprezentáció szolgálatában álló rendszernyelvészeti komponensek értelmezéséhez.

Ahhoz, hogy — a szövegmondatok leírásában maximális explicitiségre törekedve — a legcélszerűbb, ezáltal leghasznosabb elméleti megalapozású mondattant dolgozhassuk ki, véleményem szerint az alábbi szempontokat érdemes figyelembe venni.

Ákár egy szemiotikai alapokon álló szövegtani leírásban, akár egy kizárólag verbális szinten operáló szövegnyelvészeti elemzésben alkalmazható — egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogramba beilleszthető — 'szövegmondattan' kidolgozásához (definiálásához) kiindulásképpen a következő kérdésekre keresendő válasz:

- mely diszciplínákban jelölhető meg e mondattan interdiszciplináris kerete, azaz hol jelölhető ki tudományági helye a szövegtani kutatásban szerepet játszó diszciplínák rendszerében;
- hogyan határozható meg e ‘szövegnyelvészeti indíttatású mondattan’ és egy ezt a mondattant alkalmazó ‘szövegnyelvészet/ szövegtan’ kapcsolata;
- egy verbális nyelv nyelvészetének milyen más részdizciplínáit célszerű felhasználni ‘e mondattani részdizciplína’ elméleti keretének kidolgozásakor (PETŐFI: 1996b. 11-7).

A (szöveg)mondat-alkotásban szerepet játszó tényezők leírásának módszerét a következő kérdésekre alapozva lenne célszerű kidolgozni:

- milyen komponensek elemzése / leírása szükséges / lehetséges a potencialitás síkján értelmezhető rendszermondatok, illetve milyeneké az aktualitás síkján értelmezhető szövegmondatok esetében (lásd lineáris szerkezeti felépítés, jelentésszerkezet, logikai struktúra, fonetikai forma);
- a kidolgozásra kerülő elemzési / leírási módszernek milyen speciális részkomponenseket szükséges / célszerű tartalmaznia az egyszerű, valamint az összetett mondatok elemzésére nézve;
- az alkalmazott elemzési / leírási módszer milyen viszonyt feltételez a mondat logikai struktúrája, szintaktikai felépítése és fonetikai formája között;
- a szövegmondat-összetevők elemzése / leírása kiterjed-e a szövegmondatot magában foglaló szöveg szövegmondat-felépítést befolyásoló tényezőinek elemzésére (például koreferenciarelációk, koreferencialáncok); ha igen, ez az elemzés / leírás történhet-e / miképpen történhet a logikai, a szintaktikai felépítés, illetve a fonetikai forma szintjén;
- az elemzés / leírás kiterjed-e arra, hogy milyen transzformációs szabályok irányítják a potenciális felszíni mondatstruktúrákat (rendszermondatokat) létrehozó műveleteket;
- a szövegmondatok elemzése / leírása milyen ‘törlési műveletek’ folytán feltételezi a szövegmondatok létrejöttét az adott ko-/kontextusban;
- a ‘törlési műveletek’-et milyen szövegszintű — és nem szövegszintű — relációk implikálják, vagy teszik lehetővé.

Kitekintés

Egy adott szövegben aktuálisan megvalósuló szövegmondatok — ko- és/vagy kontextuális kötöttségű — megformáltságát tekintve, bizonyos transzformációs műveleteknek megfelelő struktúrátípusokat különböztethetünk meg: (a) sem eliminált, sem pronominalizált összetevőt nem tartalmazó szövegmondatok (vagyis bennük minden összetevő lexikálisan kifejtett, explicit formában szerepel); (b) pronominalizált összetevőt tartalmazó szövegmondatok (amelyekben valamelyik argumentumot betöltő lexéma nem önálló referenciájú, hanem névmás); (c) eliminált — grammatikai egyeztetéssel

azonosítható — összetevőt tartalmazó szövegmondatok (amelyekben a lexikálisan ki nem fejtett argumentumra igei személyrag vagy birtokos személyjel utal).

Ha változatlanul abból indulunk ki, hogy egy aktuálisan megvalósuló szövegmondat reprezentációjában legfőbb támpont a neki megfeleltethető rendszermondat (valamint a kettejük közötti átmenet) reprezentációja, felvetődhet a kérdés, hogy nem lenne-e célszerű a 'kiinduló szerkezetek'-et, illetve a belőlük származtatható 'logikai rendszermondat-struktúrák'-at, 'fonetikai vagy vizuális felszíni rendszermondatok'-at is az aktuálisan lehetséges szövegmondat-szerkezet típusoknak megfelelően differenciálni.

Ha elfogadjuk ennek szükségességét, akkor az eddigiekben vázolt elméleti keret rendszernyelvészeti komponensei, alkomponensei ennek függvényében módosítandók.

A 'kiinduló szerkezetek', illetve ezek reprezentációjának meghatározásában külön definiálni kell a pronominalizált összetevőt és/vagy eliminált összetevőt tartalmazó struktúrákat, valamint a lexikális behelyettesítés alapjául szolgáló lexémákhoz rendelt szótári egységek struktúrájának is olyannak kell lenniük, hogy belőlük kiderüljön, hogy mely lexikális egységek milyen más lexikális egységekkel (milyen névmásokkal) helyettesíthetők, illetve hogy bizonyos lexikális elemek másokkal való helyettesíthetősége, eliminálhatósága kötött-e (ha igen, miképpen) valamilyen szemantikai, grammatikai paraméterhez, s ezeket a paramétereket a szótári egységeknek milyen formában célszerű tartalmazniuk.

Ennek megfelelően a szótárt (PETŐFI terminológiájával élve: a 'thesaurusztikus szótár'-t) legcélszerűbben olyan szócikkekből állónak kell elgondolnunk, melyek az egyes címszavakban szereplő lexémák jelentését nem a hagyományos egynyelvű szótárak analógiájára explikálják, hanem az adott lexéma használati értékét különböző — minden szócikkben állandó — paraméterek (szinonimák, az adott címszó potenciális referenciájával valamilyen módon kapcsolatban álló terminusok, szemantikai mezők, tematikus csoportok) megadásával is reprezentálják (lásd PETŐFI: 1969.). Az explikáció bázis-struktúrája (annak mind explikandum, mind explikáns összetevőjében) a 'funktör + argumentumai struktúra', amely szerepindikátorok formájában is reprezentálja az adott címszó potenciális kontextuális környezetét, ezáltal potenciális használati feltételeit.

A 'kiinduló szerkezetek' differenciáltságának megfelelően kell különbséget tenni az egyes 'kiinduló szerkezet típusok'-ból származtatható 'logikai rendszermondat-struktúra típusok', illetve az ezekből származtatható 'fonetikai és/vagy vizuális rendszermondat típusok' között.

A rendszernyelvészeti leírásnak a 'kiinduló szerkezetek' reprezentálásában — ennek megfelelően — nemcsak arra vonatkozó szempontokat kell tartalmaznia, hogy egy elemzett szövegmondatnak megfelelő rendszermondat milyen kapcsolatban áll az ugyanabból a 'funktör + argumentumai struktúra'-ból — azonos szótári elemeket alkalmazó lexikális behelyettesítéssel — létrehozható többi kombinatorikus változattal, hanem arra vonatkozó szempontokat is tartalmaznia kell, amelyekkel le tudja írni az ugyanabból a 'funktör + argumentumai struktúra'-ból származtatható, de lexikálisan nem minden argumentumot betöltő és/vagy bizonyos argumentumokat névmással betöltő változatok közötti összefüggéseket. (Vö. 3.1.3.)

A rendszernyelvészet relációs komponenseinek vázolt módosítása további kérdéseket vet fel: a) a 'transzformációs komponens' műveleteinek milyen mechanizmusa ered-

ményezi egy 'funktör + argumentumai struktúra'-ból származtatható, differenciált 'kiinduló szerkezetek'-ből strukturált rendszermondatok létrejöttét; b) a vázolt módosítás befolyásolná-e (ha igen, miképpen) 'a nyelvi rendszer elemei használatának nyelvészete' és a 'szövegnyelvészeti komponens' helyzetét, értelmezését az adott elméleti keretben.

Ákár a tanulmányom eddigi részében ismertetett, akár e „Kitekintés”-ben felvetett elméleti összefüggésrendszert tartjuk célszerűbbnek a szövegnyelvészeti elemzés és reprezentáció szempontjából, az bizonyos, hogy egy — dominánsan vagy ekvidominánsan verbális szövegek elemzésében / interpretációjában / leírásában — elérhető maximális explicitésre törekvő szövegtani / szövegnyelvészeti megközelítést szolgálni tudó mondattan elemzési / leírási módszerébe szükségesnek látszik olyan szempontok beépítése, amelyek a kizárólag a ko-/kontextus szintjén jelentkező tényezők leírását célozzák. Erre leginkább egy olyasfajta (szöveg)mondat-megközelítés kínálhat alkalmat, amely a szövegmondatokban megvalósuló logikai, szintaktikai, fonetikai formát egy feltételezhető rendszermondatra visszavezetve értelmezi.

Jegyzetek

1. A tanulmány szövegében '...' jelek közé zárom

- azokat a kifejezéseket, amelyek az adott szaknyelvi kontextusban szakterminusként értelmezendők, illetve
- azokat a többemű kifejezéseket, amelyek könnyebb, pontos értelmezhetősége az adott szöveggörnyezetben megkívánja a bennük szereplő egységek összetartozásának szemléltetését.

Irodalomjegyzék

É. KISS KATALIN:

1992. Az egyszerű mondat szerkezete. A balra való kihelyezés. *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

KÁROLY SÁNDOR:

1980/81. Mondat és megnyilatkozás. *Néprajz és nyelvtudomány 24-25*. Szeged.

KIEFER FERENC:

1992. Bevezető, *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

PETŐFI S. JÁNOS:

1969a. *A tezaurusz-kérdés jelenlegi helyzete*. Budapest, OMKDK.

1969b. On the problems of co-textual analysis of texts. *International Conference on Computational Linguistics. COLING*. Preprint No. 50.

1996a. *Az explicitéség biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek interpretációjában*. *Linguistica, Series C, Relationes*, 8. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.

1996b. A magyar nyelvű (verbális) szövegek szemiotikai szövegtana diszciplináris keretének néhány aspektusa. In: PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 9*. JGYTF Kiadó, Szeged.

1996c. Néhány szó a magyar nyelvű szövegek általános és alkalmazott szemiotikai textológijáról. *Nyelv, nyelvész, társadalom. Emlékkönyv Szépe György 65. születésnapjára barátaitól, kollégáitól, tanítványaitól*. (Szerk.: TERTS ISTVÁN.) Második kötet. JPTE, PSZM Programiroda.

1997. *Officina Textologica 1. Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram.* Előszó. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
1998. *Officina Textologica 2. Koreferenciális kifejezések – koreferenciarelációk. (Magyar nyelvű szövegek elemzése.)* Előszó. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

REMARKS ON THE THEORETICAL BASIS OF A SENTENCE-GRAMMAR FOR TEXTOLOGY

EDIT DOBI

The author attempts to outline a theoretical model within the frames of which it becomes possible to describe the syntactic-(lingual), semantic, logic, phonetic structure of text-sentences, making explicit the connection between system and text sentence – and of linguistic disciplines (sub-disciplines) contributing to their description, respectively.